

MEMORIE ȘI PROPAGANDĂ ÎN DOBROGEA DE SUD: STATUI REFUGIATE, RELOCATE ȘI DISPĂRUTE (1940- 1944)

Florin Anghel*

DOI: 10.2478/amsh-2023-0005

Abstract

Remembrance and Propaganda in Southern Dobrogea: Sheltered, Relocated and Disappeared Statues

There were only a few places of memory in Southern Dobrogea after the First World War and the reintegration of the province into Romania. Most of them lacked artistic value and provided insignificant information. These statues, placed in some public squares of the province's cities, received limited funding and little attention from artists.

Little and fragmented information has been written about these monuments of Romanian memory in Southern Dobrogea. The main causes for this are linked to the marginality of the province in the governmental objectives and its negligible impact on the assessment of Romanian nationalistic identity values. Additionally, there were few publications in Southern Dobrogea, which had little cultural impact in the Romanian national context and a short existence. From 1919 to 1940, there was no tradition of cultural institutions, nor were there any memorials for wars or public figures. It was not until 1927, with the inauguration of a small statue of King Ferdinand in Bazargic (now Dobrich/Dobrici), that any public monuments appeared throughout Southern Dobrogea.

An important part of the Romanian communities from Southern Dobrogea was established after the First World War by inviting the Balkan Romanians from South-Eastern countries. They shared the Romanian language and culture but had little connection with the recent historical memories of natives in Romania, including the Independence War of 1877-1878 or the First World War and the formation of the so-called Greater Romania (România Mare) in 1918. The sacrifices, the German/Bulgarian occupation of Dobrogea, the losses, and the heroes of the First World War were primarily associated with the native population, although the Romanians from the Balkans were also exemplary citizens and contributors. These native groups, excluding Bulgarians and Turks/Tatars, were a minority in all local or national censuses from 1918 to 1940. Therefore, Romanian places of memory (statues and cemeteries) in Southern Dobrogea were respected but did not hold the same emotional significance for the community as they did in other provinces of the country. Only one of all the statues from Southern Dobrogea has been preserved until today: the statue of Queen Maria from Balcic, erected

* Profesor, Ph.D, Ovidius University of Constanța, fl_anghel@yahoo.com

in 1933. It was relocated in September 1940 and is now situated in front of the Museum of Art in Constanța.

Keywords: Southern Dobrogea; places of memory; Queen Marie; King Ferdinand; Balchik; Bazargic; Silistra

Pe uscat, în Balcic poți pătrunde urmând trei drumuri

Unul dintre ele vine dinspre valea Batovei și Varna, un altul de la Cavarna, care are legătură cu Constanța și, în fine, al treilea, despre care Balcica Măciucă susține că este cel mai spectaculos, vine dinspre Dobrici (Bazargic). Acesta din urmă, scrie fiica ultimului primar român al Balcicului (Octavian Moșescu), străbătea câmpia Dobrogei de Sud. La final, orașul „îți apărea brusc, fără nicio trecere, din întinderea ca o terasă coborând prăpăstios spre mare. Acest spectacol unic, pe care nimeni nu-l bănuia, îți dădea sentimentul de coborâre în rai”¹. Regina Maria vorbește despre aceeași senzație, ori de câte ori intra în oraș, tot dinspre Bazargic: „dintr-o dată, când te aștepti mai puțin, drumul se înfundă într-o vale adâncă, ce seamănă cu un gol gigantic tăiat în stâncile cenușii și albe, coborâș neașteptat și, în dreptul privirilor mirate, orizontul apare ca un miraj: întindere scânteietoare de culoare atât de ușoară, de aburită, că parcă n-ar fi realitate”².

Oricare dintre aceste drumuri te aduce obligatoriu în fosta Piață a Primăriei, un platou aflat în vârful unui deal alb și abrupt, cu forme geometrice. La una dintre laturi, patruleterul este încadrat de o clădire mică, în stilul sfârșitului de secol al XIX-lea, cu spatele la ansamblu. Aici a funcționat primăria în timpul administrației bulgare, până la 1913. Pe o altă latură a pieței, în partea opusă, se ridică o construcție modernă, cu multă sticlă exterioară și fără forme arhitecturale definite, unde se găsește actuala primărie a orașului. Iar câțiva pași mai jos, abrupt spre mare, dai de o clădire Art Deco, a arhitectei Henrieta Delavrancea Gibory, construită ca imobil pentru primăria administrației românești, în 1934-1937. Astăzi, aici este deschis un muzeu orășenesc, cu artefacte arheologice și câteva piese de patrimoniu. Platoul mai conține un imobil de sfârșit de secol al XIX-lea, impozant atunci, acum un hotel pentru turiști, și câteva construcții ratate din timpul perioadei comuniste. Aici, în piață, își amintește Balcica Măciucă, a fost și o geamie, astăzi dispărută.

Din acest platou coboară, foarte abrupt, cea mai importantă stradă a orașului: românii au botezat-o Mircea cel Bătrân în 1913,

¹ Balcica Măciucă, *Balcic*, București, Editura Universală, 2001, p. 17.

² Regina Maria, *Cum am ajuns la Tenha Juvah*, în „Analele Dobrogei”, an IX, vol. II, 1928, p. 1.

bulgarii au denumit-o Cerno More (Marea Neagră) după 1940. În laturi, toate clădirile au avut la parter prăvălii, cafenele, mici restaurante, câteva hoteluri cochete, „Riviera” și „Speranța”. Strada merge, șerpuint, spre Piața Portului, unde se găsesc silozurile vechi și de unde începe, azi, o faleză frumos amenajată care, la capăt, ne lasă la intrarea dinspre mare a domeniului Reginei Maria (cu vila ei, „Tenha Juvah”). În imediata vecinătate a clădirilor regale se găsește vila în stil venețian, azi ruinată, a Cecilei Cuțescu-Storck. Până acolo, în fața mării, treci prin fața casei lui Ion Pillat, azi o pensiune, și a vilei de vacanță a arhitectului Paul Smărăndescu, ridicată cu numele fiicei lui, Sanda Ghiulamila. Strada Cerno More păstrează încă, azi la numărul 15, vila „Balcica”, a primarului Octavian Moșescu, concepută de Henrieta Delavrancea Gibory, în 1934, și, în apropiere, casa din piatră locuită de Eliza Brătianu până în 1940.

Pe strada abruptă, care duce spre mare, pe partea stângă, se găsea mica grădină publică și este ridicată biserica „Sf. Nicolae”, folosită de enoriașii români. Chiar în dreptul lor, într-un mic scuar căptușit cu piatră alb-gălbuie adusă din dealurile din apropiere, se ridică un monument mediocru, care îl eternizează pe unul dintre cei mai importanți actori bulgari, Konstantin Kisimov, mort la Balcic, în vara anului 1965. Actorul Konstantin Kisimov a fost așezat exact pe locul în care, între 18 septembrie 1933 și sfârșitul lunii august 1940, a existat bustul din bronz al Reginei Maria, executat de Oscar Han. Locul a fost ales personal de suverană iar statuia a fost comandată de primarul Octavian Moșescu și aprobată de prim-ministrul Nicolae Iorga, în ultimele lui zile de guvernare.

Opera de artă a fost relocată la Constanța la sfârșitul lunii august- începutul lunii septembrie 1940, fiind singura supraviețuitoare a monumentelor de for public din Dobrogea de Sud iar din 2020, după mulți ani de eforturi și o campanie de presă, străjuiește intrarea în Muzeul de Artă din Constanța.

1. Monumentele românești ale memoriei în Dobrogea de Sud: marginale și pierdute definitiv

Locuri ale memoriei românești în Dobrogea de Sud, după revenirea provinciei la România, la sfârșitul Primului Război Mondial, au fost foarte puține, cele mai multe fără valoare artistică, și despre care nu s-au păstrat decât informații fragmentare. Statuile care au împodobit locuri publice ale orașelor din această provincie nu au beneficiat de finanțări generoase, nici de preocuparea artiștilor de calitate.

Obiectivul nostru este de a reface traseul lor în vara anului 1940, când Dobrogea de Sud a fost cedată Bulgariei. Cea mai mare

parte a monumentelor amplasate aici în perioada 1919-1940 s-au referit la personalități românești și la istorie românească, deși datele demografice indicau proporții îndestulătoare de comunități turce, tătare sau bulgare. Am urmărit firul istoric al relocării unora dintre aceste statui, cele mai multe suportând amprenta unor situații din cele mai fierbinți din punct de vedere ideologic, geopolitic sau militar. Totodată, am ales și un studiu de caz dintr-o istorie subsecventă, care privește o altă provincie marginală de la frontieră, Sudul Basarabiei. Un monument amplasat aici a fost relocat, pentru scurtă vreme, la Tulcea (1940-1942), apoi a revenit în spațiul inițial basarabean, până la ocupația sovietică din 1944.

Statuii relocate se regăsesc și în cazul Transilvaniei cedate Ungariei prin Acordul de arbitraj de la Viena, din 30 august 1940. Câteva zile după aceea, au fost dislocate din Târgu Mureș monumentele lui Avram Iancu (trimis la Câmpeni) și cel al Sentinelei Române (trimis la Câmpia Turzii). Din Oradea la Beiuș a călătorit statuia Reginei Maria, împreună cu cele reprezentând pe Regele Ferdinand, Mihai Eminescu și pe generalul Traian Moșoiu³. Altele, precum cea care îl reprezenta pe Vasile Lucaciu, realizată de Cornel Medrea, a rămas pentru moment în Satu Mare⁴, fiind relocată în toamna aceluiași an mai întâi la Lugoj, apoi, din 1942, la Alba Iulia⁵.

Despre monumentele memoriei românești în Dobrogea de Sud s-a scris puțin și fragmentar și există multe informații neclare. Cauzele principale țin de marginalitatea Dobrogei de Sud în ceea ce privește interesele administrației centrale de la București și de impactul neglijabil al provinciei în orice evaluare a valorii interesului identitar. Totodată, publicațiile din această provincie sunt puține⁶, deloc longevive și fără un impact cultural major la nivel național. În Dobrogea de Sud nu a existat (iar administrația românească nu a reușit să inoveze) o tradiție a instituțiilor culturale, cu atât mai puțin a locurilor memoriale și a monumentelor de for public.

Practic, până la inaugurarea bustului Regelui Ferdinand la Bazargic (1927), provincia a fost lipsită cu totul de astfel de instrumente de valorizare a memoriei istorice.

Statuile românești din Dobrogea de Sud au fost puține la număr și, dintre toate, se mai păstrează doar una, întâmplător și cea mai valoroasă: cea a Reginei Maria care, între 1933 și 1940 s-a aflat

³ Isaia Tolan, *Statui refugiate*, în „Curentul”, an XIII, nr. 4.529, 20 septembrie 1940, p. 3.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Nicolae Ghișan, *Istoria statuii lui Vasile Lucaciu*, în „Gazeta de Nord-Vest”, Satu Mare, 14 octombrie 2016, <https://gazanord-vest.ro/2016/10/istoria-statuii-lui-vasile-lucaciu/> (accesat 28.06.2023).

⁶ Corina-Mihaela Apostoleanu, Luminița Stelian, Angela-Anca Dobre, *Enciclopedia de presă a Dobrogei, 1878-1944*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2020.

pe strada principală din Balcic. Am identificat un număr de șapte statui reprezentative de for public ridicate de administrațiile românești din Dobrogea de Sud în perioada 1919-1940, cele mai multe în cele două capitale de județ: Silistra (3 monumente) și Bazargic (2 monumente). Lor li se mai adaugă alte două, la Balcic.

Cea mai monumentală statuie a fost cea a Regelui Ferdinand, dezvelită în piața centrală a Silistrei, în 1939. După război, ea a fost distrusă de autoritățile comuniste. Cea mai valoroasă operă artistică de for public din Dobrogea de Sud, bustul Reginei Maria din Balcic, este și cea mai norocoasă, fiind singura supraviețuitoare dintre cele șapte, astăzi monumentul fiind plasat la intrarea Muzeului de Artă din Constanța⁷.

Personalitățile cărora spațiile publice din cele trei orașe ale Dobrogei de Sud le-au fost puse la dispoziție sunt Regele Ferdinand (cu două monumente, la Silistra și Bazargic), Eroii din Primul Război Mondial (la Silistra, Bazargic și lângă Turtucaia), Regina Maria (la Balcic), Ion I.C. Brătianu (la Silistra), Alexandru Constantinescu (la Silistra), Nicolae Filipescu (la Bazargic) și profesorul Gheorghe Murgoci (la Balcic). Cele mai multe au fost ridicate în anii 1920, iar ultima dintre ele este cea a Regelui Ferdinand, la Silistra, din 1939. Aceștia li s-au adăugat mici monumente comemorative, în amintirea celor căzuți în timpul Primului Război Mondial. Silviu-Radian Hariton a identificat existența, în 1937, a 10 reprezentări sculpturale ridicate pe teritoriul județului Durostor (față de 26 în județul Constanța)⁸, între care și o troiță, la Silistra, amplasată în 1932, de către Societatea Cultul Eroilor⁹. Dedicată eroilor căzuți în Primul Război Mondial, cele mai importante au fost cimitirele eroilor de la Bazargic și Daidâr¹⁰, acesta din urmă situat la aproximativ 10 kilometri distanță de Turtucaia.

În România, primele monumente de for public au fost ridicate la București- statuia spătarului Mihail Cantacuzino¹¹ (1869, realizată de Karl Storck)- și Iași- statuia lui Ștefan cel Mare (amplasată în 1883,

⁷ „Regina Maria”, o capodoperă uitată trei sferturi de veac într-un beci, în „Evenimentul zilei”, 20 noiembrie 2018, în <https://www.evz.ro/regina-maria-o-capodopera-uitata-trei-sferturi-de-veac-intr-un.html> (accesat 3.06.2023); Florentina Bozintan, *Bustul Reginei Maria va fi amplasat în fața Muzeului de Artă Constanța*, în „Cuget liber”, Constanța, 9 septembrie 2019, în <https://www.cugetliber.ro/stiri-social-bustul-reginei-maria-va-fi-amplasat-in-fata-muzeului-de-arta-constanta-383628> (accesat 3.06.2023).

⁸ Silviu-Radian Hariton, *Nationalism, heroism and war monuments in Romania, 1900s-1930s*, în „New Europe College Yearbook”, 2010-2011, p. 210.

⁹ *Ibidem*, pp. 211-212.

¹⁰ Cătălin Fudulu, *Eroi români în Bulgaria*, în „Acta Moldaviae Meridionalis”, XXV-XXVII, 2004-2006, pp. 373- 374.

¹¹ Andrei Pippidi, *De la generalisim la general*, în „Dilema Veche”, nr. 142, 13 octombrie 2006.

realizată de Emmanuel Frémiet¹²). Constanța deține unul dintre cele mai vechi reprezentări de acest gen, statuia poetului Publius Ovidius Naso, opera italianului Ettore Ferrari, amplasată în piața centrală a orașului în 1887. Sabina Fati a stabilit că prima statuie ridicată și demolată de pe teritoriul românesc a fost Statuia Libertății, operă a lui Constantin Daniel Rosenthal, inaugurată pe 23 iunie 1848. La doar cinci zile de la montarea ei, a fost distrusă, pe 28 iunie, din ordinul caimacamului conservator Emanoil Băleanu¹³.

La Tulcea a fost dinamitat în toamna anului 1916 Monumentul Independenței, opera sculptorilor Giorgio Vasilescu (1864-1898) și Constantin Bălăcescu (1865-1913), ridicat pe colnicul Hora la 2 mai 1904 și inaugurat de Regele Carol I¹⁴. Tot la Tulcea, distrus definitiv a fost, în februarie 1917, și monumentul ridicat în 1902, care îl reprezenta pe Mircea cel Bătrân (operă a lui Constantin Bălăcescu)¹⁵. La Constanța a fost demolat ansamblul intitulat *Avântul Țării*, un monument osuar dedicat combatanților din Al Doilea Război Balcanic. Acesta fusese ridicat în primăvara anului 1916 în fața Palatului Regal din oraș și era o operă a arhitectului de origine albaneză Kristo Sotiri¹⁶, mai târziu arhitect al Regelui Zog I al Albaniei. Tot la Constanța, în iarna anului 1916, militari bulgari au dislocat de pe soclu statuia lui Ovidiu¹⁷, având intenția de a traversa Dunărea. Mai târziu, după 1948, o sumă de monumente de for public au fost distruse definitiv de regimul comunist, așa cum a fost cazul

¹² Sorin Iftimi, *Iași în bronz și marmură. Memoria statuiilor*, în „Cercetări Istorice”, Iași, XXIV-XXVI, 2010, pp. 504- 508.

¹³ Sabina Fati, *Ștergerea memoriei sau rescrierea istoriei. Când a dărâmat România prima statuie*, Radio Europa Liberă România, 11 iunie 2020, în <https://www.romania.europalibera.org/a/stergera-memoriei-sau-rescrierea-istoriei-cand-a-daramat-romania-prima-statuie-30665862.html> (accesat 5.06.2023).

¹⁴ Paul Rezeanu, *Istoricul a două monumente din Tulcea: Independenței și al primului monument al lui Mircea cel Bătrân*, în „Peuce”, Tulcea, VI, 1977, p. 356; Ionaș Popescu, *Monumentele eroilor din județul Tulcea*, f.e., Tulcea, 2013, pp. 11-22. Vezi și Valentina Postelnicu, *Monumentele Eroilor tulceni*, Tulcea, Editura Harvia, 2003.

¹⁵ Statuia a fost dislocată de pe soclu în februarie 1917, imbarcată și trimisă în Bulgaria, unde a fost topită. Nicolae C. Ariton, *Destinul unei statui*, în „Obiectiv de Tulcea”, 12 iulie 2016, în <https://www.mistereledunarii.wordpress.com/2016/07/12/destinul-unei-statui/> (accesat 23.06.2023).

¹⁶ Mihai Petru Georgescu, *Avântul Țării: Constanța și București. Monumente ale campaniei din 1913*, în „Muzeul Municipiului București”, XXVI, 2012, pp. 263-267. În județul Durostor, în satul Cuiugiuc, Silviu-Radian Hariton a mai identificat un monument dedicat campaniei din 1913, intitulat „Alipirea Cadrilaterului la Patria Mamă”: Silviu-Radian Hariton, *op.cit.*, p. 203.

¹⁷ Daniel Citirigă, „The Arch Enemy: The Image of the Bulgarian in Romanian Memoirs and Propaganda During the First World War”, în Florin Anghel, Cristian Andrei Leonte, Andreea Pavel eds., *The Image of the Other: Memory and Representation of the Neighbourhood and the World*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2018, pp. 249-266.

statuiei Soldatului Necunoscut, dezvelită la 20 august 1927 în centrul Mangaliei, la inițiativa lui N. Iorga¹⁸.

Pentru că informațiile sunt precare, iar interesul este marginal pentru locurile memoriei în Dobrogea de Sud în perioada administrației românești, și abordările istoriografice sunt rare (Delia Roxana Cornea)¹⁹. Dragoș Dumitru Dragomir a abordat problema monumentelor istorice arheologice, descoperite în Dobrogea de Sud²⁰ iar Silviu-Radian Hariton, într-o cercetare asupra monumentelor de for public din România din primele trei decenii ale secolului al XX-lea²¹, are mențiuni și despre cele din Dobrogea de Sud.

Dacă prima realizare a unui spațiu public de memorie românească în Dobrogea de Sud datează din 1927, ultima pe care autoritățile o administrează s-a produs cu puțin timp înaintea retragerii. La 22 septembrie 1940, la marginea pădurii de stejari aflate între satele Bei Bunar (azi Srediște, comuna Kainardja, oblast Silistra) și Cairac (azi Kamenți, comuna Kainardja, oblast Silistra) a fost sfințit un mic schit de lemn, care nu avea în construcție cuie de fier, acoperit cu stuf. Schitul Căpitanului Ion, cu hramurile Schimbării la Față și Înălțării Sfintei Cruci, îl avea drept ctitor pe căpitanul Ion Dobroneanu, iar la slujba de sfințire au luat parte protoiereul Silistrei, Stelian Popescu, alături de preoții din bisericile din Cairac (Ovid Mateescu) și Cainargeaua Mare (Gheorghe Dumitrescu), prefectul județului Durostor, Radu Munteanu, șeful delegației române cu atribuții de gestionare a retrocedării teritoriului, generalul Gheorghe Potopeanu (ministru în guvernele lui Ion Antonescu și Constantin Sănătescu și guvernator al Transnistriei, în 1944), puținii locuitori români din satele Bei Bunar și Cairac²², încă nerefugiați dincolo de frontiera stabilită prin Tratatul de la Craiova, din 7 septembrie 1940.

¹⁸ Silvana Cojocărașu, *Primul Război Mondial la Mangalia*, în „Mangalia News”, 12 august 2017, în <https://www.mangalianews.ro/2017/08/12/silvana-cojocarasu-primul-razboi-mondial-la-mangalia-dupa-o-suta-de-ani/> (accesat 10.06.2023).

¹⁹ Delia Roxana Cornea, *Restituiri culturale- povestea statuiilor regale din Dobrogea de Sud, repatriate în toamna anului 1940*, în „Analele Dobrogei”, III, 2020.

²⁰ Dragoș Dumitru Dragomir, *Monumentele istorice din Dobrogea Nouă în perioada 1878- 1940. Studiu de caz: Silistra*, în „Dunărea și Marea Neagră în spațiul eurasiatic. Istorie, relații politice și diplomatice”, VIII, nr. 2, 2020, pp. 146-156; Idem, *Monumentele istorice din mediul urban al județului Caliacra în perioada 1878-1940*, în „Dunărea și Marea Neagră în spațiul eurasiatic. Istorie, relații politice și diplomatice”, IX, nr. 3, 2021, pp. 68-80.

²¹ Silviu-Radian Hariton, *Nationalism, heroism and war monuments in Romania, 1900s-1930s*, în „New Europe College Yearbook”, 2010-2011.

²² *O solemnitate simbolică de mare importanță în Cadrilater*, în „Curentul”, an XIII, nr. 4537, 28 septembrie 1940, p. 6.

2. Dobrogea de Sud: margine de interese, idealuri și proiecte, teritoriul contestat, identitate națională exaltată²³

Ca margine pierdută de Imperiului Otoman la 1878, Dobrogea a urmat exemplul definitiv de teritoriu contestat, de regiune de contact a etniilor și de studiu de caz pentru construcția de identitate națională contestată, atât pentru români, cât și pentru bulgari. Mai târziu, în 1913, intrarea Dobrogei de Sud (județele Caliacra și Durostor) în componența României, prin Tratatul de pace de la București, a accelerat exaltarea naționalistă din partea mișcărilor politice bulgare și acțiunile de contestare a acestora din partea administrației românești.

Desigur, proiectul identitar românesc, înainte de Primul Război Mondial, nu avea nevoie de Dobrogea de Sud pentru a hrăni memoria instituționalizată a curentelor naționaliste și a programelor politice naționale. Regiunea, în sine, nu numai că era necunoscută celor mai mulți dintre românii Vechiului Regat dar reprezenta, de-a dreptul, un teritoriu atât de exotic și de marginal încât singuri decidenții textului Tratatului de pace de la București, și Regele Carol I, pot fi desemnați drept principalele forțe care au stabilit nevoia unei alte frontiere între Dunăre și Marea Neagră. În timp, însă, Regina Maria a marcat fundamental efortul de implantare a unei amprente de autoritate românească, prin contribuția personală esențială de transformare a provinciei în reședință regală privilegiată.

Domeniul de la Balcic²⁴ a devenit, până în 1938, un loc frecventat de lideri politici și militari, diplomați, activiști civici, oameni de cultură și membri ai familiilor regale. Reședința suveranei a constituit un subiect aparte de negocieri ale Tratatului de la Craiova, rămânând în posesia Familiei Regale până la proclamarea republicii, la 30 decembrie 1947²⁵.

Nu a existat o preocupare pentru Dobrogea de Sud din partea altor membri ai Familiei Regale (în afara Principesei Ileana, obișnuită prezentă la Balcic, alături de mama sa). Uneori, comunitățile locale au invitat explicit la stabilirea unei legături patrimoniale, după modelul Reginei Maria cu Balcicul. De pildă, un proprietar de terenuri din orașul Cavarna, Panaiot Diamandi, a donat în august 1934 un

²³ Florin Anghel, „Borderland’s Country: South Dobruja. Imperial Nostalgias on the Edge of the National Ideal”, în Emanuel Plopeanu, Gabriel Stelian Manea and Metin Omer eds., *The Empire. Between Dispute and Nostalgia*, Berlin, Peter Lang Internationaler Verlag Wissenschaften, 2021, pp. 173-191.

²⁴ Delia Roxana Cornea, *Reședințele regale de la Marea Neagră. Casele de vis ale reginelor României*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2021, pp. 185-250.

²⁵ Florin Anghel, *Locuri ale memoriei în disputele diplomatice. Domeniul regal de la Balcic în negocierile româno-bulgare din vara anului 1940*, în „Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”, Iași, vol. XVII, 2010, pp. 239-252.

teren de 1.500 metri pătrați Marelui Voievod Mihai (fostul și viitorul Rege), teren situat în imediata apropiere a portului orașului de la Marea Neagră (aflat la aproximativ 15 kilometri de Balcic). „Frumosul gest a produs o plăcută impresie și bucurie în localitate, unde locuitorii acestui oraș se vor mândri având un palat regal pe locul fostei cetăți Bizone, la poalele muntelui Cîracman, pe coasta de argint”, nota entuziasmat corespondentul în județul Caliacra al cotidianului de ce mai mare tiraj din țară, „Universul”²⁶.

Acest lucru nu se va întâmpla, viitorul Rege dispunând deja de o vilă pe malul mării, la Eforie²⁷, ridicată în 1932-1934 după planurile arhitectului Horia Creangă și pe care a utilizat-o extrem de rar. Expresie admirabilă a arhitecturii moderniste, pentru a accentua raportarea la ansamblu, vila este orientată spre est, la Marea Neagră, și spre Sud, către ansamblul de vile conceput de George Matei Cantacuzino și Henrieta Delavrancea Gibory, prin mari suprafețe vitrate și terase care coboară spre mare, oferind la Nord o fațadă albă. Marele Voievod Mihai a renunțat în 1935 la vila de la Eforie, cedând-o către Yacht Club²⁸.

Până în 1940, niciun proiect major de infrastructură nu au legat Bucureștii sau Constanța de Dobrogea de Sud. Dacă din 1913 funcționa o cale ferată secundară între Medgidia și Bazargic (legată de magistrala București-Constanța), abia la 31 mai 1936 Regele Carol al II-lea a inaugurat lucrările proiectului de autostradă Constanța-Balcic-Ecrene, un „bulevard maritim al Dobrogei”. Până în 1940 au fost dați în folosință primii 6 kilometri (actuala Șosea a Mangaliei din Constanța) care lega capătul dinspre sud al orașului cu bifurcația spre comuna Cumpăna²⁹. La sfârșitul anului 1939 și începutul lui 1940 se demara proiectul de modernizare a magistralei de cale ferată Bazargic- Medgidia-Tulcea. ³⁰Alte centre urbane, precum Silistra, Caverna sau Balcic erau lipsite de legături feroviare și aveau precare

²⁶ Marele Voievod Mihai proprietar la Caverna, în „Universul”, an 51, nr. 216, 10 august 1934, p. 11.

²⁷ Vila Marelui Voievod Mihai, actualmente Acapulco, este situată pe strada Tudor Vladimirescu 44, în Eforie Nord. Ruxandra Nemțeanu, *SOS-Aritectura de vilegiatură din orașul Eforie, județul Constanța*, în „Arhitectura”, nr. 6, 2012, în <https://www.arhitectura-1906.ro/2012/06/s-o-s-arhitectura-de-vilegiatura-din-orasul-eforie-judetul-constanta/> (accesat 10.06.2023).

²⁸ Auris Luca, *În perioada interbelică, elitele s-au alăturat regalității și au construit hoteluri în Eforie Nord*, în „Discover Dobrogea”, Constanța, 25 iulie 2023, <https://discoverdobrogea.ro/in-perioada-interbelica-elitele-s-au-alaturat-regalitatii-si-au-construit-hoteluri-in-eforie-nord/> (accesat 31.07.2023).

²⁹ Constantin Cheramidoglu, *Din istoria Constanței. De la Șoseaua Mangaliei la Autostrada spre Balcic*, în „Constanța Veche”, 14 august 2023, <https://www.constantaveche.ro/din-istoria-constantei-de-la-soseaua-mangaliei-la-autostrada-spre-balcic/> (accesat 28.06.2023).

³⁰ *Un an de construcții masive la calea ferată. Programul de construcții viitoare*, în „Universul”, an 57, nr. 1, 1 ianuarie 1940, p. 6.

conexiuni rutiere. Abia de la 1 aprilie 1940 C.F.R. a inaugurat linia curselor regulate de autobuze între Bazargic și Silistra³¹, ca să suplinească aceste inconveniente.

Până în primăvara anului 1940, autoritățile române nu au făcut niciun efort edilitar pentru a construi localuri decente de frontieră între România și Bulgaria, în Dobrogea de Sud. Cele două puncte vamale, de la Boteni (feroviar) și Mircea cel Bătrân (Cuiungiuc), rutier, „inspirau milă”, cum evoca un reportaj în acest sens, tipărit de „Universul” la sfârșitul lunii februarie 1940. „Gara Boteni,- susține materialul citat- unde se află și oficiul vamal și poliția de frontieră, este instalată într-un biet canton de pe vremuri, a cărui stare nu poate inspira decât milă și unde șeful stației locuiește într-un chip primitiv. Sală de așteptare pentru călători sau peron de coborâre din tren nu există. La al doilea punct de trecerea frontierei, Mircea cel Bătrân, prin care trece singura șosea de turism ce ne leagă direct cu Bulgaria, prin Bazargic-Oltenița-București, starea localurilor este tot atât de rea, ca și la Boteni”³². O licitație pentru contruirea unei noi clădiri de vamă la Mircea cel Bătrân a fost făcută publică, în presă, pentru data de 27 iunie 1940³³. La sfârșitul lunii septembrie 1940, un comunicat oficial informa despre înființarea punctelor vamale pe noua frontieră, tot fără infrastructura necesară: Ilanlâc (acum, Vama Veche), Negru Vodă și Ostrov, prin mutarea vechilor instituții din Dobrogea de Sud, de la Balcic (vamă mutată la Mangalia), Bazargic (la Negru Vodă) și Silistra (la Ostrov)³⁴.

Dobrogea de Sud a reprezentat mai degrabă un trofeu decât un rezultat benefic pentru construcția identitară românească și, de asemenea, a declanșat o discordie fără precedent în relațiile dintre București și Sofia. Presiunea acestei provincii asupra bunelor tradiții de vecinătate, frecvent amiabile începând cu mijlocul secolului al XIX-lea³⁵, a fost majoră până într-acolo încât a declanșat o amplă insurgență politică, diplomatică și intelectuală, la București dar mai ales la Sofia. Într-o cercetare dedicată problemei Dobrogei de Sud, Alberto Basciani a denumit acest măr al discordiei româno- bulgare drept un „conflict balcanic”³⁶.

³¹ *Curse de autobuze C.F.R între Bazargic- Silistra*, în „Universul”, an 57, 52, 3 aprilie 1940, p. 4.

³² *Starea localurilor dela punctele de frontieră din jud. Caliacra*, în „Universul”, an 57, nr. 56, 27 februarie 1940, p. 10.

³³ „Universul”, an 57, nr. 160, 13 iunie 1940, p. 4.

³⁴ *Fixarea punctelor vamale la noua graniță româno-bulgară*, în „Universul”, an 57, nr. 263, 24 septembrie 1940, p. 1.

³⁵ Constantin Velichi, *România și Renașterea bulgară*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.

³⁶ Alberto Basciani, *Un conflitto balcanico. La contesa fra Bulgaria e Romania in Dobrovia del Sud, 1918-1940*, Cosenza, Editrice Periferia, 2001.

Două argumente, apropiate în timp, întăresc convingerea că Dobrogea de Sud a fost marginală în toate proiectele decizionale românești și în eforturile de menținere, acolo, a unei identități. Insistența de a bloca stridențele bulgare a ținut mai degrabă de filosofia menținerii *status-quo*-ului frontierelor recunoscute internațional în 1919-1920 și, desigur, de opțiunile de putere regională, asumate după Conferința de pace de la Paris.

Ca prim argument, abia în 1943 (la trei ani de la pierderea definitivă a provinciei) a fost stabilită cu exactitate dimensiunea teritorială a Dobrogei de Sud de către autoritățile române: 7.685,8 kilometri pătrați, socotiți de Alexandru Budiș după valorile oferite de francezii Leon Lamouche și Henri Prost (7.695 kilometri pătrați)³⁷.

Al doilea argument spune că ministrul de Externe Mihail Manoilescu, sub a cărui gestiune politică și diplomatică s-au desfășurat negocierile care s-au finalizat prin semnarea tratatului din 7 septembrie 1940, povestește că a căutat în arhiva instituției pe care a condus-o „orice document” care ar fi legitimat o rezistență în fața cererilor bulgare (întărite de ale Germaniei) privind retrocedarea. Nu a găsit, pentru 1913, mai mult decât o „justificare” a unei „nebunii”: o frontieră strategică pe aliniamentul Turtucaia (la Dunăre)- Ecrene (la Marea Neagră)³⁸, ceea ce, desigur, era mult prea puțin.

În altă ordine de idei, există o sumă consistentă de explicații care insistă că intrarea Dobrogei de Sud între frontierele românești la 1913 ar fi „pus punct unei anomalii politico-geografice impuse la Tratatul de la Berlin, din 1878”, mai precis de Rusia, nemulțumită atunci de scandalul făcut de România în legătură cu cedarea județelor sud-basarabene (Cahul, Bolgrad, Ismail) și primirea Dobrogei otomane³⁹. În epocă, intrarea Dobrogei de Sud între frontierele românești a mai fost privită și drept o „axiomă” a politicii externe.

Dobrogea de Sud nu a fost o regiune istorică reprezentativă în conturarea unei mișcări naționale românești, a unei ideologii de stat sau în formarea unor elite reprezentative pentru legitimarea atributelor istorice ale stăpânirii românești asupra provinciei. România a ratat șansa unei reeditări a succesului dobândit în integrarea și modernizarea Dobrogei de Nord, în perioada 1878-1914.

Ar merita subliniat că, în Dobrogea de Sud, până în 1940, nici românii și nici bulgarii nu s-au constituit în comunitate dominantă. În 1912, pe cei 7.685 de kilometri pătrați ai Dobrogei de Sud locuiau

³⁷ George Ungureanu, *Cedarea Dobrogei de Sud (Cadrilaterului)*, în „Revista de istorie militară”, 1-2, 2020, p. 57.

³⁸ Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena. Memorii: iulie-august 1940*, București, Editura Enciclopedică, 1991, p. 179.

³⁹ Stoica Lascu, *La rectification de la frontière du sud de la Roumanie (1913). Contexte historique et géopolitique. Quelques témoignages roumains*, în „Annals of the Academy of Romanian Scientists. Series of History and Archaeology”, 8, 2016, 1, p. 7.

282.778 locuitori, din care 136.224 turci și tătari, 121.925 bulgari și doar 6.600 români (2,33% din totalul populației).⁴⁰ La semnarea Tratatului de la Craiova, în 1940, rămăseseră mai puțin de 100.000 de turci și tătari (96.869) dar 150.763 de bulgari și 108.404 români (29,14% din totalul de 372.058 al provinciei)⁴¹.

O parte a comunității românești din Dobrogea de Sud a fost reprezentată de aromânii din Balcani, așezați în cele două județe (Durostor și Caliacra) cu precădere în perioada 1925-1933. O consecință a sistemului de relații internaționale (înfrângerea Greciei în războiul din Turcia, în 1919-1922) și după ce, la Veria, în Grecia, un congres național aromân a cerut, la 30 noiembrie 1924, „colonizarea” macedoromânilor în România⁴², așezarea aromânilor în Dobrogea de Sud a însemnat aproximativ 5.000 de familii, adică în jur de 25.000 de suflete⁴³. În anii 1930, au existat cazuri de aromâni stabiliți în provincie care au aderat la principiile și acțiunile Mișcării Legionare, formațiune care a folosit o retorică antibulgară și care a acuzat autoritățile de trădarea „interesului românesc” din provincie⁴⁴.

Deși a persistat o imagine idilică și exotică, cu intense culori orientale, în ceea ce privește caracteristicile generale ale Dobrogei de Sud, din a doua jumătate a anilor 1930 provincia se golește treptat și brutal de comunitățile ei istorice de turci și tătari. „Viața în satele turcești ale Cadrilaterului- relatează Geo Bogza în vara anului 1939- se scurge între preceptele inflexibile ale Coranului și tributul implacabil de muncă pe care cultivatorii pământului pietros îl cere. Acesta din urmă îi apropie până la identitate de celelalte popoare dobrogene. Coranul îi desparte”⁴⁵. Diferențele de percepție în ceea ce privește viața cotidiană în Dobrogea de Sud erau majore în ceea ce

⁴⁰ Constantin Brătescu, *Populația Cadrilaterului între anii 1878 și 1938*, în „Analele Dobrogei”, XIX, partea II, 1938, p. 192.

⁴¹ *Ibidem*, p. 199. Brătescu scrie că, între 1930-1937, 28.264 turci și tătari au părăsit Dobrogea, plecând în Turcia.

⁴² Pentru problema începuturilor așezării aromânilor în Dobrogea de Sud: Steriu T. Hagigogu, Constantin Noe, Vasile Th. Muși, *Colonizarea macedoromânilor în Cadrilater*, București, Editura Etnologică, 2005.

⁴³ Stoica Lascu, *Documente arhivistice relativ la prezența în Dobrogea a românilor balcanici (1895-1950)*, în „Analele Universității Ovidius din Constanța-Seria Istorie”, 12-13, 2016, pp. 63-183.

⁴⁴ Roland Clark, *Claiming Ethnic Privilege: Aromanian Immigrants and Romanian Fascist Politics*, în „Contemporary European History”, Cambridge, vol. 24, nr. 1, 2015, pp. 37-58; Vladimir Solonari, *Purificarea națiunii. Dislocări forțate de populație și epurări etnice în România lui Ion Antonescu, 1940-1944*, Iași, Editura Polirom, 2015.

⁴⁵ Geo Bogza, *Țări de piatră, de foc și de pământ*, București, Editura Litera, 2011, pp. 156-157. Ediția anterioară a fost tipărită în 1939.

privește vilegiaturistii, artiștii și vizitatorii ocazionali români și locuitorii permanenți, români și bulgari⁴⁶, dar și turci și tătari⁴⁷.

Convenția din 4 septembrie 1936, semnată de România și Turcia, instrumentalizează juridic această plecare grabnică și în masă, cele mai multe exiluri fiind decise din motive legate de mediocritatea vieții cotidiene și economice din provincie, de abuzurile administrației locale și de incapacitatea guvernelor de la București de a găsi soluții pentru integrarea administrativă a lor. Metin Omer a stabilit la peste 15.000 numărul de turci și tătari care au părăsit Dobrogea (dar prioritar cele două județe sudice) doar în 1936, după care au urmat aceia care locuiau o fâșie de circa 8 kilometri din zona de frontieră cu Bulgaria (practic o golire sistematică a acestor localități) (în anul 1937), și plecarea în masă a turcilor și tătarilor din Bazargic, Ezibei și Curtpânar (în 1938) și Accadânlar și Turtucaia (în 1939)⁴⁸.

Textul Tratatului de la Craiova a inclus schimbul de populație drept resort fundamental al cedării Dobrogei de Sud către Bulgaria. Alberto Basciani a stabilit că, după 7 septembrie 1940, Ion Antonescu a încercat o gestionare corectă și fără haos a părăsirii celor două județe de către români, totul pentru a transmite un mesaj ideologic puternic, către interior și către Germania, potrivit căruia țara s-ar fi schimbat radical.⁴⁹ Vladimir Solonari a explicat că schimbul de populație a cunoscut multe episoade arbitrare, de ambele părți. Când, la 2 decembrie 1940, Nicolae Dianu, copreședinte al Comisiei Comune pentru schimbul de populație, raporta că „evacuarea” a luat sfârșit, din Dobrogea de Sud pleaseră 104.000 români (58.000 din județul Caliacra și 59.000 din județul Durostor, conform datelor oferite de profesorul tulcean Răzvan Limona)⁵⁰ iar din județele Tulcea și Constanța în jur de 60.000 de bulgari⁵¹ (23.000 din județul Tulcea și 26.200 din județul Constanța, după datele puse în circulație de

⁴⁶ Florin Anghel, *Cotidianul mărunt al Dobrogei de Sud. Ce a văzut Iordan Iovkov (1880-1937) la frontiera cu România?*, în „Studii și materiale de istorie contemporană”, vol. 18, 2019, pp. 5-21.

⁴⁷ Metin Omer, *Emigrarea turcilor și tătarilor din România în Turcia între cele două Războaie Mondiale*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2020.

⁴⁸ Metin Omer, *Why Did They Leave? Perceptions on the Turkish Emigration from Dobrogea to Turkey (1918-1940)*, în „International Journal of Political Science and Urban Studies”, vol. 7, nr. 1, 2019, p. 44.

⁴⁹ Alberto Basciani, *Il trattato di Craiova del 7 settembre 1940 e gli scambi di popolazione tra la Romania e la Bulgaria (1940-1943)*, în „Geschichte und Region. Storia e regione”, XVIII, 2009, vol. 2, „Umsiedlung und Vortreibung in Europa. Spostamenti forzati di popolazioni in Europa, 1939-1955”, eds. Michael Wedekind, Davide Rodogno, p. 164.

⁵⁰ Răzvan Limona, *Populația Dobrogei în perioada interbelică*, Editura online Semănătorul, 2009, p. 77.

⁵¹ Vladimir Solonari, *op. cit.*, pp. 110-111.

Răzvan Limona)⁵². La 11 aprilie 1941 s-a semnat un nou protocol româno-bulgar privind un schimb suplimentar de populație, prin care între 15 mai și 10 iunie 1941 aproape 4.700 de români au părăsit Dobrogea de Sud în schimbul a 3.600 de etnici bulgari din județele Tulcea și Constanța⁵³.

Dacă în 1913, apoi imediat după Primul Război Mondial apartenența Dobrogei de Sud invoca prestigiul și capacitatea României de a exista ca putere regională (până în 1914 în regiunea balcanică, după 1918 în Europa Centrală și de Sud-Est), în 1940 această misiune se încheiase la București, o dată cu abdicarea Regelui Carol al II-lea și cu prăbușirea regimului lui politic și a structurilor de alianțe europene pe care se bazase, în 1918, România Mare.

Cât de necesară fost Dobrogea de Sud pentru identitatea românească?⁵⁴

3. Statui românești dispărute și locuri fără memorie în Dobrogea de Sud

Cele mai multe statui și memoriale ridicate de administrația românească în Dobrogea de Sud în anii 1920-1930 nu s-au păstrat refugiului din septembrie 1940. Ele au fost stimulate de un impuls de legitimare a prezenței administrative românești într-o regiune puternic contestată din punct de vedere istoric și identitar. De asemenea, cu excepții, personajele politice imortalizate în aceste monumente de for public nu aveau decât mediocre tangențe cu particularitățile provinciei, cu diversitatea demografică, confesională și culturală a locuitorilor sau cu nevoile comunităților locale. Prin urmare, locuitorii din Silistra sau Bazargic, capitalele celor două județe (Durostor, respectiv Caliacra) au găsit firave atașamente identitare sau emoționale pentru astfel de locuri unde se regăseau figurile lui Ion I.C. Brătianu, Alexandru Constantinescu sau Nicolae Filipescu.

În întreaga perioadă a administrării românești a Dobrogei de Sud a funcționat pe teritoriul provinciei un singur muzeu, cel din Balcic, deschis în 1935 la inițiativa primarului George Fotino și cu sprijinul Elizei Brătianu. Este vorba despre o construcție specială cu patru săli, din care două rezervate pieselor arheologice⁵⁵ descoperite pe teritoriul orașului și la Cavarna. La 1 martie se înființa oficial un

⁵² Răzvan Limona, *op.cit.*, p. 77.

⁵³ *Ibidem*, p. 78; Vladimir Solonari, *op.cit.*, p. 112.

⁵⁴ Stoica Lascu, *Din istoria Dobrogei de Sud în cadrul României întregite (1913- 1940)*, în „Revista Istorică”, 11-12, 1995, pp. 957-975.

⁵⁵ Ioan Micu, *Cetăți, muzee și colecții de antichități din Sudul Dobrogei*, în „Analele Dobrogei”, an XIX, vol. III, 1938, p. 82.

Muzeu al Capului Caliacra, din inițiativa Brigăzii III de Grăniceri-Brăila⁵⁶, care își avea sediul acolo, dar care nu a avut timpul necesar pentru organizare și funcționare. Piese arheologice descoperite în provincie au mai fost depozitate de profesorul Pericle Papahagi la Siliștra și de profesorul Octavian Mărculescu în cancelaria gimnaziului din Cavarna⁵⁷, ele fiind relocate la Constanța în septembrie 1940.

Nu este de mirare că singura operă de for public din Dobrogea de Sud salvată din retragerea administrației românești, în septembrie 1940, a fost bustul Reginei Maria, sculptură a lui Oscar Han, care a împodobit principala piațetă și stradă din Balcic. Atașamentul deopotrivă al autorităților locale, liderilor militari și locuitorilor români față de memoria suveranei a contribuit decisiv la această situație fericită, de păstrare și moștenire a operei de artă.

Primul monument de for public din Dobrogea de Sud a fost dezvelit la 8 noiembrie 1927. Este vorba despre un bust al Regelui Ferdinand, amplasat la Bazargic, capitala județului Caliacra. El nu a beneficiat de un spațiu central, vizibil, ci de curtea Regimentului 40 Infanterie. Realizare destul de modestă, în formă conică, având pe una dintre părți chipul în bronz al suveranului, ea s-a bucurat la dezvelirea oficială de prezența Princesei Ileana⁵⁸, aflată în acele zile la Balcic, alături de mama sa, Regina Maria. Suverana nu a participat, explicând în jurnalul ei că „nu mă duc nicăieri cât sunt în doliu”⁵⁹. Regina nu părea deloc mulțumită de organizarea evenimentului și de calitatea monumentului. Ea ținea să noteze la 8 noiembrie 1927 că „Ileana a trebuit să se ducă la Bazargic, pentru dezvelirea unui monument ridicat în memoria tatălui ei de către regimentul de acolo. Acest lucru a fost însoțit de obișnuitele ceremonii românești, simple, impresionante și cam la întâmplare, cu o mulțime de oameni care participă la tot ce se întâmplă oriunde, mai ales dacă nu au altă treabă de făcut”⁶⁰.

Acest monument modest nu s-a păstrat, fiind neclar cum, când și dacă a reușit să fie relocalat în timpul retragerii administrației românești, în septembrie 1940. Cel mai probabil a fost dislocat de pe

⁵⁶ *Ibidem*, p. 84.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Dezvelirea monumentului Regelui Ferdinand la Bazargic*, în „Cuvântul”, an III, nr. 923, 11 noiembrie 1927, p. 2. Virgiliu Z. Teodorescu, *Contribuții la istoria unor monumente dedicate cinstirii Regelui Ferdinand I*, în „Acta Moldaviae Meridionalis”, Vaslui, XXII-XXIV, 2001-2003, p. 749.

⁵⁹ Regina Maria a României, *Însemnări zilnice*, volumul IX (1 ianuarie-31 decembrie 1927), traducere de Sanda Ileana Racoviceanu, ediție de Olga-Silvia Turbatu, Iași, Editura Polirom, 2012, p. 367.

⁶⁰ *Ibidem*.

soclu și trimis la Constanța, alături de alte artefacte, dar, ori în timpul războiului, ori (cel mai sigur) după 1948, s-a pierdut definitiv.

La Bazargic un alt monument de for public a fost ridicat abia la 19 iunie 1938 și el îl reprezenta pe omul politic Nicolae Filipescu, patronul spiritual al liceului din oraș. Omul politic conservator, mort în 1916, mai avea un bust la Focșani⁶¹, realizat de Oscar Spathe (1928) și un monument proiectat în București⁶². Aici, la Bazargic, i-a fost alocat un spațiu modest ca vizibilitate, și anume grădina liceului care îi purta numele. Un comitet local, condus de B. Constantinescu-Micșești, directorul liceului, a adunat fondurile. La solemnitatea dezvelirii, regimul instituit de abia câteva luni (februarie 1938) de Regele Carol al II-lea a ținut să trimită la fața locului pe ministrul Educației, Episcopul Colan⁶³. Au mai fost prezenți și alți protagoniști ai regimului carlist, așa cum este cazul lui Emanoil Bucuța, reprezentant al Fundațiilor Regale, Romulus Seișanu, delegatul Ligii Antirevizioniste, prefectul de Caliacra și primarul Bazargicului, Romulus Frumușeanu⁶⁴. Acțiunea a fost legitimată de prezența unui reprezentant al familiei, inginerul E. Miclescu, fost senator⁶⁵. Ceremonia a durat puțin, la orele prânzului (12), întreaga delegație părăsind Bazargicul pentru a merge la Balcic, unde urma o altă dezvelire publică, a bustului profesorului Gheorghe Murgoci⁶⁶.

Nu s-a păstrat bustul lui Nicolae Filipescu, retragerea instituției școlare din Bazargic a presupus proceduri urgente, iar opera din bronz, relocată la Constanța, în septembrie 1940 în modestul muzeu regional⁶⁷, a fost pierdută în scurt timp, cel mai probabil topită sau distrusă în 1948.

Soarta monumentelor de la Bazargic, care îi întruchipau pe Regele Ferdinand și pe Nicolae Filipescu, au avut-o și cele dezvelite la Siliștra, în ultima campanie electorală cu alegeri libere în România. La 7 noiembrie 1937 capitala județului Durostor era împodobită cu

⁶¹ Marian Florin Dirdală, *Povestea statuii din Focșani care se odihnește între gunoaie*, în „Ziarul de Vrancea”, 16 noiembrie 2015, <https://www.ziaruldevrancea.ro/special/educatie/1588823673-povestea-statuii-din-focsani-care-se-odihnește-intre-gunoaie.html> (accesat 26.06.2023).

⁶² Cezar Petre Buiumaci, *Proiectul unei statui-Nicolae Filipescu*, în „Materiale de Istorie și Muzeografie”, București, XXX, 2016, pp. 424-435.

⁶³ *Desvelirea bustului lui Nicolae Filipescu la Bazargic. Participă P.S.S. Episcopul Colan, ministrul Educației. Asistența. Cuvântările*, în „Curentul”, an XI, nr. 3730, 22 iunie 1938, p. 7; *Solemnitatea desvelirii bustului lui Nicolae Filipescu la Bazargic. Asistența. Cuvântările. Predica Î.P.S.S. Episcopul Colan, ministrul educației naționale*, în „România”, an I, nr. 20, 21 iunie 1938, p. 3.

⁶⁴ *Solemnitatea desvelirii bustului lui Nicolae Filipescu, la Bazargic. Un moment simbolic*, în „Universul”, an 55, nr. 170, 23 iunie 1938, p. 10.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Monumentele din Balcic și Bazargic au fost aduse la Constanța*, în „Dobrogea jună”, an XXXVI, nr. 91, 21 septembrie 1940, p. 3.

primele monumente de for public, busturile lui Ion I.C. Brătianu și Alexandru Constantinescu (fost ministru în guvernele liberale înainte, în timpul și după Primul Război Mondial). Trimis special al guvernului liberal condus de Gheorghe Tătărescu a fost subsecretarul de stat de la Ministerul Justiției, Aurelian Benteoiu⁶⁸, ialomițean de origine, cu o reședință de vară la Făcăieni și rănit în luptele de la Turtucaia în 1916. Alături de el a fost prezent primarul Silistrei, Tașcu Pucerea, dar și, ca în orice campanie electorală, Episcopul Gherontie⁶⁹.

Busturile, lucrate în bronz, erau amplasate în cele două laturi ale fațadei dinspre bulevard ale Palatului Administrativ (Tribunalul), pe socluri de marmură. Deși ministrul Benteoiu a insistat în fața audienței că alegerea celor două personaje din politica românească reprezenta un omagiu adus „a doi făuritori de istorie, vrednici sfinctici ai Regelui întregitor de neam”⁷⁰, mai degrabă motivația stabilirii acestor locuri de memorie în capitala județului Durostor a ținut de resorturi electorale, menite să sporească șansele liberalilor în alegerile parlamentare din 1937.

Cele două monumente ridicate în Silistra- primele de for public după instalarea administrației românești în 1913- constituiau parte a unei politici de stat de legitimare a curentelor identitare naționale (și naționaliste) în regiunile de frontieră percepute drept instabile. În zilele în care la Silistra erau omagiați Ion I.C. Brătianu și Alexandru Constantinescu, la Orhei, în Basarabia, se dezvelea statuia lui Vasile Lupu⁷¹, domnitor al Moldovei între 1634 și 1653. Este vorba despre o operă a artistului Oscar Han, amplasată în centrul orașului.

După aproape trei ani de la inaugurare, cele două busturi de la Silistra au fost dislocate și trimise, peste Dunăre, la Călărași, și de acolo, mai departe, la Constanța. Cotidianul cel mai important al provinciei, „Dobrogea jună”, informa că „au fost depuse la muzeul regional dobrogean toate monumentele ridicate la Bazargic și Balçic, printre care se află și bustul lui Nicolae Filipescu”⁷².

⁶⁸ *Desvelirea busturilor lui I.I.C. Brătianu și Al. Constantinescu la Silistra*, în „Universul”, an 54, nr. 309, 9 noiembrie 1937, p. 8.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Solemnitatea de la Silistra. Desvelirea busturilor lui I.I.C. Brătianu și Al. Constantinescu*, în „Adevărul”, an 51, nr. 16.497, 8 noiembrie 1937, p. 4.

⁷¹ Radu R. Rosetti, *Slăvirea unui voevod*, în „Universul”, an 54, ne. 314, 14 noiembrie 1937.

⁷² *Monumentele din Balçic și Bazargic au fost aduse la Constanța*, în „Dobrogea jună”, Constanța, an XXXVI, nr. 91, 21 septembrie 1940, p. 3.

4. Memorie și propagandă la frontiere: statuile Regelui Ferdinand de la Ismail și Tulcea (1937-1944) și Silistra (1939)

Cel mai important monument de for public instalat de administrația românească în partea de sud a Basarabiei a fost inaugurat la Ismail, la 4 noiembrie 1937, în plină campanie electorală a Partidului Național Liberal pentru obținerea unei majorități la alegerile parlamentare din decembrie. Statuia Regelui Ferdinand avea menirea de a consolida sentimentul de apartenență identitară într-o provincie de frontieră, Basarabia, care semnaliza pericolele din partea vecinătății imediate, U.R.S.S. Modificarea memoriei spațiului public în Ismail nu era un eveniment nou și nici unul care să aducă un sentiment suplimentar de solidaritate din partea locuitorilor. Lilia Țiganenko a explicat că, după înființarea orașului, prin decretul din 14/26 octombrie 1812 al Senatului Imperiului Rus⁷³, doar două străzi și-au menținut numele până în zilele noastre: Vodoprovodnaia și Kirpicinaia⁷⁴.

Autoritățile județului Ismail au decis în 1936 ridicarea unui monument și au comandat sculptorului Ioan C. Dimitriu-Bârlad o statuie a Regelui Ferdinand redat în picioare, cu uniformă militară și cu cască pe cap. Demersurile întreprinse la Comisia Superioară a Monumentelor Publice au fost analizate în ședința din aprilie 1937 și, în urma referatului pozitiv al sculptorului Frederic Storck, membru în comisie, s-a avizat ridicarea statuii⁷⁵.

Solemnitățile inaugurării a avut menirea de a susține organizațiile locale ale Partidului Național Liberal dar și întărirea propagandei naționale, la două decenii de la Unirea Basarabiei cu România. Cotidianul cu cel mai mare tiraj din țară, „Universul”, susținea că au venit la eveniment peste 40.000 de săteni. Acolo l-au văzut și audiat în primul rând pe ministrul Apărării, generalul Constantin Ilasievici, sosit în dimineața zilei de 4 noiembrie 1937 în portul orașului, cu vasul „Regele Carol II”⁷⁶.

Împreună cu toți comandanții militari ai județului și orașului și însoțit de autoritățile civile (prefectul județului Ismail, Marin Constantinescu și primarul orașului, Alexandru Minov), ministrul a parcurs strada principală, denumită Regina Maria, care lega portul de Catedrala Episcopală, pentru a se afla în fața monumentului

⁷³ Lilia Țiganenko, „Istoria străzilor Ismailului: de la Imperiul Rus până la România Mare”, în Lilia Țiganenko, Tatiana Șevciuk redactori, *Spațiul cultural românesc din Bugeac. Monografie*, Oradea, Editura Convex, 2021, p. 11.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 8.

⁷⁵ Virgiliu Z. Teodorescu, *op. cit.*, pp. 751-752.

⁷⁶ Solemnitățile din sudul Basarabiei. Desvelirea statuei Regelui Ferdinand la Ismail. Inaugurarea aeroportului și aerogării „Marele Voevod de Alba Iulia”, în „Universul”, an 54, nr. 307, 7 noiembrie 1937, p. 13.

Regelui Ferdinand. „Statuia Regelui înțelept, ridicată aici, la început de latinitate, la început de țară românească, răspunde unei Providențe și rămâne simbol în bronz, în apropierea istoricelor cetăți Tighina, Cetatea Albă și Chilia”, se adresa ministrul Ilasievici către mulțime. Primarul de Ismail plusa mult în fața istoriei: „Statuia regelui Făuritor ridicată aci în sudul Basarabiei reprezintă consacrarea unor acte istorice care nu se mai pot schimba niciodată. (...) Noi, cetățenii orașului Ismail, înălțăm sufletele spre a lua pe seama noastră și a străjui de azi înainte acest monument, făcând legământul sacru că vom păstra moștenirea lăsată de Regele Ferdinand și s-o facem să prospere”⁷⁷.

Nici comandantul Diviziei XII, staționată în oraș, nu s-a lăsat mai prejos cu promisiunile. „Noi, cetățenii orașului Ismail, cuprinși de aceste sentimente, înălțăm sufletele pentru a lua pe seama noastră și a străjui de azi înainte acest monument, făcând legământul sacru că vom păstra moștenirea lăsată de Regele Ferdinand și să o facem să prospere”⁷⁸. Legitimarea ambițiilor Regelui Carol al II-lea s-a făcut nu doar prin prezența la Ismail a mai multor membri ai guvernului liberal dar și prin defilarea Străjii Țării, care a impregnat momentul festiv cu și mai mult parfum electoral.

Moștenirea Unirii nu s-a păstrat, cum nici monumentul lui Ferdinand nu a putut rămâne în piața din fața Bisericii Episcopale din Ismail mai mult de doi ani și jumătate de la inaugurare. Același primar care dezvelise statuia în noiembrie 1937, la câteva ore după ce orașul a fost ocupat de trupele sovietice, la 29 iunie 1940, a fost văzut cum a rupt steagul românesc, a călcat portretul Regelui Carol al II-lea și a arborat drapelul roșu al U.R.S.S., în încercarea de a rămâne edil al Ismailului. Alexandru Minov n-a avut, însă, noroc⁷⁹ și a fost înlocuit iar represiunea sovietică, până în iunie 1941, a privit aproape exclusiv populația românească⁸⁰.

Relocată cu prioritate la sfârșitul lunii iunie 1940, statuia Regelui Ferdinand a fost trecută peste Dunăre, la Tulcea. Monumentul a fost depozitat, inițial, în curtea Batalionului 1 Grăniceri, unde era semnalat la sfârșitul lunii octombrie 1940⁸¹.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Inaugurarea monumentului Regelui Ferdinand la Ismail*, în „Adevărul”, an 51, nr. 16.495, 6 noiembrie 1937, p. 5.

⁷⁹ Sergiu Cornea, *Particularitățile instaurării „puterii sovietice” în județul Ismail (iunie-septembrie 1940)*, în „Analele Universității „Dunărea de Jos” din Galați”, seria 19, Istorie, tom XX, 2021, p. 84.

⁸⁰ Liliia Tsyganenko, *Repressions against the Romanian people of Southern Bessarabia in the first year of the Soviet power (June 1940-1 June 1941)*, în „Danubius”, Galați, XXXVIII, supliment, 2020, pp. 177-188.

⁸¹ Virgiliu Z. Teodorescu, *op. cit.*, p. 752; Lavinia Vizauer, „Recuperarea memoriei orașului Tulcea prin documente de arhivă și imagini-vechi și nou”, în Daniel Flaut,

În tranziția de la guvernul condus de Ion Gigurtu la cel militar-legionar al generalului Antonescu, la începutul lunii septembrie 1940, primarul carlist al orașului, Teodor Economu, se hotărâse să mute statuia lui Spiru Haret, emblematică pentru oraș, din grădina publică, aflată pe faleza Dunării, la intersecția străzilor 14 Noiembrie cu Gloriei. Anunțată pentru 1 septembrie, ceremonia a fost anulată intempestiv⁸². Monumentul lui Spiru Haret, o operă emblematică a sculptorului tulcean Vasile Chiriachide, cu o înălțime de 4,20 metri și cu un soclu din piatră de calcar de Bașchiori, a fost executat în 1922 și amplasat în spațiul unde acum se găsește hotelul „Delta”⁸³, pe malul Dunării, în fața actualului Muzeu de Artă și a clădirii monumentale a Pescărilor. Acolo se regăsea principalul spațiu public al Tulcei, amenajat încă la 1900⁸⁴, cunoscut și sub numele de Piața Mircea cel Bătrân și tot acolo s-a decis a rămâne locul relocării statuii Regelui Ferdinand⁸⁵ adusă de la Ismail⁸⁶.

La 17 noiembrie 1940, piața a fost împânzită cu numeroase și imense drapele legionare și ale Germaniei naziste, pentru a împodobi ceremonia de dezvelire a monumentului. A fost unul dintre cele mai grandioase spectacole de propagandă legionară în Dobrogea, un moment utilizat la maxim de autoritățile locale și de militari pentru a asigura noua putere totalitară de loialitate deplină. „În fosta piață Mircea,- relatea „Dobrogea jună”, la 20 noiembrie 1940- în mijlocul ghirlandelor de flori, înconjurată de drapelele țărilor amice nouă, în care drapelul verde al Gărzii de Fier și zvastica germană predominau, înconjurată de toate acestea, pe un soclu monumental, se ridică statuia uriașă a Regelui Ferdinand. Într-o parte, pe un perete vopsit în verde era chipul Căpitanului, uriaș desenat, și cu icoana Arhanghelului Mihail, de asemenea măreață”⁸⁷. Publicul „imens”, așa cum susținea reporterul de la „Universul”⁸⁸, cuprindea și ofițeri și militari de artilerie, infanterie și din marina de coastă. Procesiunea de la Tulcea era condusă de generalul Gheorghe Avramescu, profesorul

Mihaela Iacob, Dorel Paraschiv editori, *Tulcea 1878-1948. Memoria unui oraș*, Muzeul Brăilei-Editura Istros, Brăila, 2012, p. 348.

⁸² *Amânarea unei solemnități*, în „Universul”, an 57, nr. 246, 7 septembrie 1940, p. 10.

⁸³ Constantin Găvenea, *Tulcea-imagini, oameni și amintiri de odinioară*, Iași, Editura Pim, 2021, pp. 212- 213.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 143.

⁸⁵ *Statuia Marelui Rege Ferdinand, la Tulcea*, în „Universul”, an 57, nr. 299, 30 octombrie 1940, p. 3.

⁸⁶ *Statuia Regelui Ferdinand dela Ismail va fi așezată la Tulcea*, în „Dobrogea jună”, an XXXVI, nr. 102, 30 octombrie 1940, p. 3.

⁸⁷ *Desvelirea statuei Regelui Ferdinand la Tulcea*, în „Dobrogea jună”, an XXXVI, nr. 108, 20 noiembrie 1940, p. 1.

⁸⁸ *Desvelirea statuei Regelui Ferdinand la Tulcea*, în „Universul”, an 57, nr. 321, 21 noiembrie 1940, p. 5.

Ion Stratulat, primarul legionar al orașului, Dumitru Predescu, prefectul legionar al județului, și de comandantul legionar al Tulcei⁸⁹.

Primarul Stratulat a anunțat schimbarea denumirii Pieței Mircea în Regele Ferdinand⁹⁰, iar generalul Gheorghe Avramescu a predat oficial monumentul în custodia autorității locale⁹¹, care îl evaluase, prin funcționarii Prefecturii Tulcea, la suma de 2, 5 milioane lei⁹². Finalul demonstrației legionare de forță din fața monumentului s-a încheiat, cum relatează tot „Dobrogea jună”, cu un istoric al Mișcării, făcut de prefectul județului, și cu o lectură a textului interpelării lui Corneliu Zelea Codreanu în Camera Deputaților, în 1938. Corul Legiunii, a mai amintit corespondentul, a intonat „Imnul tinereții legionare” în timpul defilării în fața autorităților⁹³.

Monumentul Regelui Ferdinand a rămas în Tulcea mai puțin de un an și jumătate pentru că, în contextul revenirii Basarabiei sub administrație românească, în iunie-iulie 1941, el a fost relocat și retrimis la Ismail.

Dacă în noiembrie 1940, în piața centrală a Tulcei, inaugurarea a prilejuit o manifestare explicită de propagandă legionară, tot așa cum în noiembrie 1937 fusese vorba despre o campanie a Partidului Național Liberal în dezvelirea de la Ismail, în vara anului 1942 s-a construit un act propagandistic al regimului Ion Antonescu.

La 20 iulie 1942, în piațeta Bisericii Catedrale din Ismail (construită între 1935 și 1937)⁹⁴, autoritățile române au reînălțat statuia Regelui Ferdinand, în prezența oficialităților militare și religioase. Momentul a fost legat de comemorarea a 15 ani de la moartea suveranului (1927) dar și de aniversarea unui an de când trupele române au revenit în Ismail (21 iulie 1941)⁹⁵. Ceremonia de reinstalare a statuii a fost condusă de Policarp, Episcopul de Cetatea Albă-Ismail⁹⁶, alături de oficialități locale instalate în 1941.⁹⁷ Mai puțin de doi ani a rămas sculptura lui Dimitriu-Bârlad în centrul Ismailului, până în iunie-iulie 1944, când autoritățile române au reînceput retragerea din Basarabia, în fața ofensivei sovietice. De

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ „Dobrogea jună”, 20 noiembrie 1940.

⁹² Virgiliu Z. Teodorescu, *op. cit.*, p. 762.

⁹³ „Dobrogea jună”, 20 noiembrie 1940.

⁹⁴ Leonid Dumitrașcu, *Arhitectura orașului Ismail în perioada interbelică*, în „Arta”, Chișinău, nr. 1. 2016, pp. 81-84.

⁹⁵ Nicolae Sfetcu, *Rolul Armatei Române în actul de la 23 august 1944*, București, MultiMedia Publishing, 2022, p. 6, DOI:10.13140/RG.2.2.27046.80964.

⁹⁶ „Buletinul Episcopiei Cetății Albe-Ismail”, nr. 8, august 1942.

⁹⁷ Svetlana Suveică, *Loialitate în perioada extremelor: funcționarii publici din Basarabia în perioada celui de-al Doilea Război Mondial*, în „Plural”, Chișinău, vol. 7, nr. 1, 2019, pp. 60-95.

această dată, spre deosebire de iunie 1940, refugiul intempestiv nu a mai permis timpul necesar pentru organizarea transporturilor sistematice de trupe, echipamente, arhive peste Dunăre. Statuia Regelui Ferdinand a rămas în Ismail în momentul ocupării orașului de către sovietici și a fost distrusă definitiv.

Monumentul Regelui Ferdinand de la Ismail, relocat la Tulcea, apoi retrimis la Ismail, în două provincii de frontieră, a avut, în cei aproape 7 ani de viață, o trecere tumultuoasă prin regimuri politice și legitimări ideologice, în perioada 1937- 1944.

La Silistra, în primăvara anului 1939, a fost ridicat un alt monument al Regelui Ferdinand, cea mai impunătoare lucrare de for public din Dobrogea de Sud, care, însă, a avut și viața cea mai scurtă de existență aici, de doar un an. La acel moment, inaugurarea lucrării de artă de la Silistra a fost cea mai importantă manifestare propagandistică și ideologică a regimului Regelui Carol al II-lea în provincia de la frontiera cu Bulgaria.

Statuia a fost inaugurată la 18 iunie 1939, în piața centrală a orașului, în fața geamiei Kurşumlu (Bairacla, cum mai era cunoscută), operă de arhitectură din secolul al XVII-lea, și domina, prin dimensiunile ei, cartierul de case și vile Art Deco din jur. Operă a sculptorului Ioan C. Dimitriu-Bărlad (la fel ca aceea de la Ismail), cu o înălțime de 4 metri, pe un soclu imens, de 6 metri, care îl înfățișa pe suveran în picioare, statuia a fost ridicată după ce un comitet local de inițiativă a strâns fonduri și a obținut toate avizele autorităților locale⁹⁸. Pentru acest moment festiv, au fost decorate toate clădirile publice și toate străzile principale din Silistra, laolaltă cu vitrinele marilor magazine. O hartă a României și numeroase portrete ale regelui Carol al II-lea au fost, de asemenea, plasate pe fațadele celor mai mari imobile din oraș⁹⁹. Se împlineau nouă ani de la Restaurația din iunie 1930 și puțin peste un an de când formațiunea unică, Frontul Renașterii Naționale, înlocuise peisajul politic românesc.

O delegație impresionantă de personaje guvernamentale s-a regăsit în piața din Silistra în acea dimineață de duminică, 18 iunie 1939, în frunte cu Nicolae Cornățeanu, ministru al Agriculturii, Eugen Titeanu, subsecretar de stat la Ministerul Propagandei și generalul N. Ciupercă, inspectorul general al Armatei¹⁰⁰. Gazetarul

⁹⁸ *Desvelirea monumentului Regelui Ferdinand la Silistra*, în „Universul”, an 56, nr. 163, 17 iunie 1939, p. 5.

⁹⁹ *Cum se va desfășura solemnitatea desvelirii monumentului Regelui Ferdinand la Silistra*, în „Universul”, an 56, nr. 165, 19 iunie 1939, p. 13.

¹⁰⁰ C. Șoldan, *Inaugurarea statuei Regelui Ferdinand la Silistra. Înălțătoarea manifestare românească la granița de Sud. Declarațiile de loialitate ale minorităților din Cadrilater*, în „Universul”, an 56, nr. 167, 21 iunie 1939, p. 5; Al. Vișinescu, *Desvelirea monumentului Regelui Ferdinand la Silistra. Înălțătoarea sărbătoare românească din Cadrilater*, în „Curentul”, an XII, nr. 4.078, 20 iunie 1939, p. 1 și 5.

„Curentului”, un cotidian devenit influent, nota că „Ferdinand și Mircea s-au întâlnit în aceeași simbolică veghe a brazdei românești, în același temeinic legământ de apărare a patrimoniului dobrogean”¹⁰¹.

Ziarele cu trimiși speciali inserau aproape în totalitate declarațiile oficialităților prezente, între care și a lui Nicolae Ottescu, rezidentul regal al Ținutului Marea. Acesta ținea să scoată în evidență că „statuia se înalță în acest colț de țară din inițiativa și contribuția locuitorilor unui oraș sărac. Este un simptom, e o dovadă și este o pildă. E un simptom de coeziune în jurul unei idei, e o dovadă de credință, e o pildă de conștiință civică”¹⁰².

Impulsionați de prezențele guvernamentale, reprezentanții comunităților turco-tătară și bulgară, înregimentați în Frontul Renașterii Naționale, și-au afirmat loialitatea față de regimul carlist. Selim Abdulachim¹⁰³, o longevivă prezență în politica de la București, ținea să mărturisească public „adânca noastră mulțumire față de noul regim, față de guvernul M.S. Regelui și în special față de Marele nostru Suveran pentru tratamentul acordat minorităților, fiindcă noi NU am înțeles să ne constituim într-un partid al populației turcești”¹⁰⁴. L-a completat reprezentantul comunității bulgare din Dobrogea, care la umbra noului monument din Silistra, asigura guvernul de la București că „am respins întotdeauna actele necugetate care vin din afară. Nu primim nici o sugestie și am înțeles să ne conducem noi singuri, din inspirația celor care au condus destinele țării românești”¹⁰⁵. Edilul orașului, Ervante Melidon, nu a pierdut ocazia să confirme că „importanța actului săvârșit azi la Silistra, în vechea cetate a lui Mircea cel Bătrân, a desvelirii monumentului Marelui Rege Ferdinand I cel Loial și Întregitorul de Neam, depășește cadrul înaltei sărbători de azi, căci el simbolizează un ideal înfăptuit, o mândrie perpetuă nu numai pentru silistreni și durostoreni, ci pentru întregul neam românesc”¹⁰⁶.

Inaugurarea de la Silistra a mai cuprins o defilare a primarilor din județul Durostor, a gărzilor Frontului Renașterii Naționale și a funcționarilor din instituțiile administrației locale, totul filmat de o caravană cinematografică, cu 5 automobile speciale¹⁰⁷. Programul manifestărilor s-a încheiat cu un mare praznic organizat în piața centrală a orașului, unde au fost prezente 1.200 de persoane¹⁰⁸. S-a

¹⁰¹ „Curentul”, an XII, nr. 4078, 20 iunie 1939, p. 1.

¹⁰² „Universul”, an 56, nr. 167, 21 iunie 1939, p. 5.

¹⁰³ Const. N. Sarry, *Selim Abdulachim*, în „Dobrogea jună”, an XXXIX, nr. 27, 31 martie 1943, p. 1 și 3.

¹⁰⁴ „Universul”, an 56, nr. 167, 20 iunie 1939, p. 1.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ „Curentul”, an XII, nr. 4078, 20 iunie 1939, p. 5.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

transmis în direct la postul de radio din București¹⁰⁹ momentul dezvelirii monumentului, după care reporterii speciali au relatat entuziast demonstrațiile de solidaritate cu regimul organizate de primar, discursurile guvernamentalilor, oficialităților locale și reprezentanților comunităților turcă, tătară și bulgară. Transmisiunea directă de la Silistra a postului național de radio român a fost între primele din istoria instituției (înființată în 1928). În septembrie 1940, un an mai târziu, Radio Sofia, postul național bulgar, va transmite în direct pentru prima dată în istoria sa cum trupele bulgare, însoțite de autorități, au preluat controlul Silistrei¹¹⁰ din mâinile autorităților române.

La începutul lunii septembrie 1940, monumentul Regelui Ferdinand a fost imbarcat și relocalat mai întâi la Ostrov (județul Constanța)¹¹¹, apoi la Călărași¹¹², după care a fost transportat la Cernavodă, la solicitarea primarului legionar de acolo, tânărul arhitect Ioan Pușchilă¹¹³. Ministerul legionar al Cultelor și Artelor a decis, în toamna anului 1940, ca statuia să fie relocalată la Călărași, ea fiind cerută atât de primarul Eugen Cialic, cât și autoritățile locale din Constanța, în ideea că aceasta din urmă ar fi fost „singura localitate indicată spre a o adăposti, deoarece, ridicată de dobrogeni, ea trebuie să rămână a lor”¹¹⁴. Edilul din Călărași începuse deja demersurile de amplasare a ei pe un teren central, situat pe strada Dobrogei (unde a funcționat Piața Centrală, acum demolată), care aparținea filialei Băncii Naționale a României. La 16 iunie 1941, conducerea B.N.R. transmitea primăriei din Călărași că solicită „amânarea pentru mai târziu” a amplasării monumentului, motiv pentru care edilul orașului a stabilit ca statuia să fie montată și dezvelită în Parcul Central, pe malul Borcei (în zona unde astăzi se află Pelicanii)¹¹⁵. Aici a rămas șapte ani, până când a fost demontată în 1948 și topită, fiind pierdută definitiv.

¹⁰⁹ *Cum se va desfășura solemnitatea desvelirii monumentului Regelui Ferdinand la Silistra*, „Universul”, an 56, nr. 165, 19 iunie 1939, p. 13.

¹¹⁰ Yoan Kolev, 1940: *Treaty of Craiova and the return of Southern Dobruja to Bulgaria*, în *Radio Bulgaria*, 11.07.2014, în <http://bnr.bg/en/post/100437047/bnr-80-years-in-80-years-treaty-of-craiova-and-return-of-south-dobruja> (accesat 16.11.2018).

¹¹¹ *Statuia Regelui Ferdinand din Silistra trebuie adusă la Constanța*, în „Universul”, an 57, nr. 262, 23 septembrie 1940, p. 8.

¹¹² „Dobrogea jună”, an XXXVI, nr. 92, 25 septembrie 1940, p. 4.

¹¹³ Vlad Mitric-Ciupe, *Arhitecții români și detenția politică, 1944-1964*, București, Editura Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului, 2014.

¹¹⁴ „Universul”, 23 septembrie 1940, p. 8.

¹¹⁵ Constantin Tudor, Nicolae Țiripan, *Familia Regală a României și meleagurile călărășene*, Călărași, Editura Agora, 2019, pp. 129-130.

5. Regina Maria: de la Balcic, relocată, 80 de ani ascunsă în subsol, acum din nou la malul mării, în Constanța

În luna iunie 1932, pentru al cincilea an consecutiv, Regina Maria și-a petrecut o bună parte a verii în noua construcție comandată și decorată personal, vila Tenha Juvah, situată pe domeniul de pe malul Mării Negre, de la Balcic. România trecea prin serioase lipsuri bugetare și, după demisia guvernului condus de Nicolae Iorga (18 aprilie 1931- 5 iunie 1932), revenise la formula guvernamentală oferită de Partidul Național Țărănesc. În familie, Regina fusese martora rupturii definitive dintre Regele Carol al II-lea și fratele său, Prințul Nicolae, după ce ea însăși cunoscuse restricții serioase în îndeplinirea datoriilor oficiale. Tot acum, vilele regale de la Mamaia (care aparțineau Principesei Mamă Elena și Reginei Maria), ridicate în 1926-1928, au fost vândute prin intermediul ministrului Constantin Argetoianu.

Vilegiatura suveranei la Balcic, la începutul verii anului 1932, a fost motivată și de discuțiile purtate cu oficialitățile locale- dr. Ar. Stere, prefectul județului Caliacra și Octavian Moșescu¹¹⁶, primarul orașului- privind comandarea unui bust care să se regăsească pe artera principală a orașului. Sculptorul propus Reginei- și acceptat- a fost Oscar Han¹¹⁷.

Dezvelirea bustului Reginei Maria a avut loc la 18 septembrie 1933, în prezența Episcopului Gherontie al Tomisului, prefectului județului Caliacra, Vasile Tipărescu și al noului primar din Balcic, Gică Nicolau¹¹⁸. De la București, Regele Carol al II-lea i-a trimis pe Grigore Gafencu, subsecretar de stat la Ministerul Industriei și Comerțului, ca reprezentant al guvernului P.N.Ț., condus de Alexandru Vaida-Voevod, alături de secretarul general al Ministerului de Interne, Petre Frumuzachi¹¹⁹. Li s-au alăturat prefectul județului vecin, Durostor, oficialități locale ale județului Caliacra și orașului Balcic, comandantul garnizoanei din Bazargic, artiștii plastici Francisc Șirato, Nicolae Dărăscu, Nuți Acontz, Ioana Mănescu, Ștefan Constantinescu, Dumitru Pherekyde¹²⁰. Un pluton de grăniceri și orchestra Regimentului 40 Infanterie din Bazargic au asigurat onorurile militare¹²¹, presărate cu discursurile prefectului, primarului

¹¹⁶ Octavian Moșescu, *Restituiri boeme*, ediție de Oana Maria Cajal, București, Editura Tracusarte, 2017.

¹¹⁷ Delia Roxana Cornea, *Restituiri culturale*, p. 82.

¹¹⁸ *Desvelirea bustului reginei Maria la Balcic*, în *Curentul*, an VI, nr. 2.024, 20 septembrie 1933, p. 5.

¹¹⁹ *Desvelirea bustului reginei Maria la Balcic*, în „*Dimineața*”, an 29, nr. 9.601, 20 septembrie 1933, p. 3.

¹²⁰ *Ibidem*.

¹²¹ *Ibidem*.

și directorilor școlii primare și gimnaziului din Balcic, după care întreaga asistență a fost invitată, pentru o gustare, în saloanele restaurantului „Elita”¹²².

Executat din bronz, bustul o reprezintă pe Regina Maria purtând tiara cu 22 de anouri de diamante, primită de la mama sa, Marea Ducesă Maria Aleksandrovna, bijuterie trimisă în Rusia, în 1916, și nerecuperată vreodată. Soclul a fost comandat a fi din granit¹²³, constituit dintr-un bloc simplu și masiv, în linii drepte, având încrustat pe el doar cuvintele „Regina Maria”¹²⁴. Pentru amplasament s-a amenajat un scuar, la intersecția străzii Mircea cel Bătrân (azi Cerno More), cu bulevardul Regina Maria. Scuarul, existent și astăzi, a fost placat cu piatră de calcar dobrogean, în formă semicirculară. Locul a fost ales personal de Regina Maria¹²⁵, dintr-un loc al străzii din care se văd marea și clădirea vechiului depozit portuar. Piatra este elementul predominant al construcțiilor în oraș, așa cum asigură și Balcica Măciucă: „în Balcic aproape totul era piatră: o găseai peste tot. Cioplitorii făceau minuni din ea: vase pentru flori în cele mai diverse forme, mese, bănci, coloane pe care se așezau vasele cu flori sau bolți cu viță de vie”¹²⁶.

„Bustul - descrie corespondentul ziarului „Dimineața” în ziua inaugurării- reprezintă pe regina Maria. Nu a fost conceput fotografic. Artistul a plâsmuit în bronz ideea de regalitate. Regina poartă pe umeri o mantie regală, iar pe gât o simplă diademă, fără vreo altă podoabă. Nu e niciun indiciu plastic legat de modă și de efemerul omenesc”¹²⁷. „Monumentul - relatează corespondentul de la „Curentul”, tot în ziua inaugurării - reprezintă cel mai frumos bust al M.S. Reginei Maria și este conceput ca un simbol al regalității. De obicei aceste busturi sunt fotografiile plastice. Aici nu s-a eternizat ființa fizică cu tot ce are trecător, nici efemerul, ci trăsăturile în care sunt înscrise personalitatea constantă și tot ce alcătuiește spiritualitatea acestei personalități ce în istorie va însemna o pagină. Majestatea Sa poartă pe umeri mantia regală, fără nicio podoabă și fără nicio modă a costumului. Din atitudine se desprinde însă măreția regală încadrată în permanent”¹²⁸.

¹²² *Ibidem*.

¹²³ *Ibidem*, pp. 84-85.

¹²⁴ *Desvelirea bustului reginei Maria la Balcic*, în „Dimineața”, an 29, nr. 9.601, 20 septembrie 1933, p. 3.

¹²⁵ *Ibidem*.

¹²⁶ Balcica Măciucă, *Balcic*, București, Editura Universală, 2001, pp. 20-21.

¹²⁷ *Ibidem*.

¹²⁸ *Desvelirea bustului Reginei Maria la Balcic*, în „Curentul”, an VI, nr. 2.024, 20 septembrie 1933, p. 5; M. Man, *Desvelirea Bustului M.S. Regina Maria. Solemnitățile de la Balcic*, în „Dreptatea”, an VII, nr. 1.800, 21 septembrie 1933, p. 3.

Așteptările publice privind prezența la solemnitatea dezvelirii bustului erau mari, deoarece cel mai important cotidian al țării, „Universul”, își informase cititorii că au fost invitați Regele Carol al II-lea, Regina Maria, prim-ministrul Alexandru Vaida-Voevod și toți membrii guvernului național-țărănist¹²⁹.

În cele din urmă, doar reprezentantul guvernului, Grigore Gafencu, a bifat în agenda sa publică solemnitatea. El și-a asigurat, în aceeași zi, și o vizită de lucru pe șantierul aeroportului, aproape finalizat, din apropierea Balcicului. Construită în „stil turcesc”, din piatră locală dobrogeană, aerogara din Balcic era dotată cu două săli mari de așteptare, un birou de mesagerie poștală, post de telegraf, un restaurant și un salon oficial de recepție. Într-un dintre laturi, fusese amenajată locuința comandantului, inginerul Valeriu Ștefănescu¹³⁰. În jurul clădirii, în fața intrării principale, a fost amenajat un parc, cu tei, brazi, pini, migdali și smochini. În plus, proiectul vizat de Grigore Gafencu mai trebuia să cuprindă, ca anexe, trei terenuri de tenis și un mic stadion de fotbal¹³¹. De la începutul lunii iulie 1932 se inaugurase linia aeriană București-Constanța-Mangalia-Balcic, cu avioane bimotor Farman, având capacitatea de 10 pasageri la o cursă. Călătoria dura maxim 3 ore¹³² și era menită să rezolve parțial lipsa cronică a infrastructurii feroviare și rutiere spre această destinație estivală maritimă de top din România. Cursele plecau spre Balcic în zilele de sâmbătă și în ajunul sărbătorilor legale (zile libere), decolând la 17.15 de pe aerodromul de la Băneasa, cu escală la ora 18.45 la Constanța și sosire la ora 19.55 la Balcic. Înapoi, se pleca din Balcic la ora 6, escala la Constanța dura șapte ore (până la 17.15) și se ateriza la Băneasa la 18.45. Un bilet întreg nu era ieftin, costa 700 de lei de persoană iar din Constanța, spre Balcic, 350 lei¹³³.

Retragerea din Balcic, ca de altfel din întreaga Dobrogea de Sud, a fost rapidă dar nu intempestivă și dezorganizată, ca în cazul Basarabiei și nordului Bucovinei. Acesta este motivul pentru care o parte însemnată a monumentelor de for public amplasate în provincie au putut fi relocate. De la mijlocul lunii septembrie 1940, presa oficială de la București informa că „evacuarea teritoriului Dobrogei de Sud de către armata română va începe la 20 septembrie iar armata bulgară va începe ocuparea teritoriului la 21 septembrie, ora 9

¹²⁹ *Un bust al Reginei Maria la Balcic*, în „Universul”, an 50, nr. 252, 15 septembrie 1933, p. 9.

¹³⁰ *Vizita d-lui subsecretar de stat Gafencu la aeroportul Balcic*, în „Dreptatea”, an VII, nr.1.800, 21 septembrie 1933, p. 3.

¹³¹ *Ibidem*.

¹³² *Balcicul la 3 ore de București. Inaugurarea liniei aeriene București-Constanța-Mangalia-Balcic*, în „Universul”, an XLIX, nr. 184, 7 iulie 1932, p. 3.

¹³³ *Orariile aviației civile*, în „Universul”, an XLIX, nr. 219, 11 august 1932, p. 10.

dimineața”¹³⁴, lăsându-se câte o zi între cele două administrații. Retragerea din provincie s-a încheiat la 30 septembrie, ultima preluare de autoritate de către bulgari fiind Silistra, la 1 octombrie 1940.

Prima zonă evacuată de români a avut delimitare pe linia 2 kilometri Nord-Est de Turtucaia-Caralar-Bairam Bunar-Sud Bazargic-2 kilometri Nord-Est de Balcic și a început la 20 septembrie 1940¹³⁵. Orașele Balcic și Caverna au fost primele evacuate iar Silistra ultimul¹³⁶. Bazargic a fost evacuat la 23 septembrie 1940, ultimul tren cu oficiali, militari și polițiști români părăsind gara orașului în dimineața următoarei zile, 24 septembrie 1940¹³⁷. Turtucaia a fost predată bulgarilor la 21 septembrie 1940, printr-o ceremonie desfășurată pe șoseaua care leagă orașul de Ruse, în prezența ministrului Apărării, generalul Teodosii Daskalov, a guvernatorului militar al Dobrogei, generalul Gheorghii Popov, și a noului primar, Hristo Markov¹³⁸.

Încă la 24 august 1940 Regele Carol al II-lea a cerut mutarea inimii Reginei Maria, depusă în capela *Stella Maris*, aflată pe domeniul regal de la Balcic¹³⁹, lăsând clar să se înțeleagă ce urmează. În aceeași zi, un acord de principiu a fost încheiat la Craiova, el având drept teme cedarea Dobrogei de Sud de către România și schimbul de populație.

Câteva zile mai înainte, Ministerul Cultelor și Artelor însărcinase pe directorul Muzeului Simu, pictorul Marius Bunescu, cu înregistrarea și evaluarea colecțiilor de artă aflate pe teritoriile județelor Caliacra și Durostor. Artistul era un foarte bun cunoscător al Dobrogei, cele mai multe opere ale sale fiind peisaje ale provinciei, fie de la malul mării, fie de pe cel al Dunării. Operațiunea a fost rapidă, la 23 august 1940 Bunescu înaintând Ministerului un amplu raport în care prezenta situația de așteptare înfrigurată a evacuării: „1. Operele de artă din posesia Primăriei Balcic sunt împachetate în lăzi și gata de a fi transportate la locul indicat, în oraș mai existând 2-3 monumente pe piețele publice; 2. La Silistra nu există un muzeu local, care să conțină opere de artă plastică, iar în oraș sunt 2-3

¹³⁴ *Ocuparea și administrarea Dobrogei de Sud*, în „Curentul”, an XIII, nr. 4.523, 14 septembrie 1940, p. 8.

¹³⁵ *Prima zonă din Cadrilater a fost evacuată*, în „Curentul”, an XIII, nr. 4.532, 23 septembrie 1940, p. 1.

¹³⁶ „Curentul”, 14 septembrie 1940, p. 8.

¹³⁷ Ion Livezeanu, *Bazargicul a trăit ultima zi de administrație românească. Prin satele românești din Cadrilater. Plecarea trupelor române. Un oraș al nimănui*, în „Curentul”, an XIII, nr. 4.536, 27 septembrie 1940, p. 6.

¹³⁸ Lybomir Zlatev, *The Euphoria of the Return of South Dobrogea to Bulgaria and Rousse's Sociality*, în „Naučni Trudove na Russenskiia Universitet”, Ruse, tom 52, seria 6.2, 2013, p. 192.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 190.

monumente pe piețele publice; 3. În ceea ce privește Palatul Regal din Balcic, după convorbirile avute cu Serviciul Arhitecturii și cu dl. Secretar General al Palatului Regal din București, ar trebui ca evacuarea să fie făcută de un arhitect, încunoștinându-se și Palatul despre acest lucru; 4. Colecțiile arheologice locale sunt proprietatea primăriilor locale și sunt de asemenea, strânse”¹⁴⁰.

Primăria din Balcic evaluase, în august 1940, bustul în bronz al Reginei Maria la 400.000 lei iar pe cel al lui Gheorghe Murgoci, operă a lui Frederick Storck, aflat în curtea Gimnaziului, la 100.000 lei¹⁴¹.

Putem stabili că bustul Reginei Maria a fost dislocat din Balcic imediat după încheierea acordului de principiu din 24 august 1940 și a fost relocat rapid, împreună cu alte artefacte și arhive, pe calea maritimă. La momentul semnării Tratatului de la Craiova, la 7 septembrie 1940, statuia era deja la Constanța. Prin urmare, cel mai sigur drumul de la Balcic la Constanța, pe mare, s-a făcut la sfârșitul lunii august și în primele zile ale lunii septembrie 1940. Operațiunea de relocare a monumentului fusese cerută și în presa locală constănțeană, în contextul mai larg al discuțiilor despre refugiu și evacuare. Un amplu articol publicat de editorialistul Ion Neicu, la 28 august 1940, în „Dobrogea jună”, insista că „nu putem lăsa pe mâini străine și sub priviri batjocoritoare bronzul care, la Silistra, vecinicește pe Regele Întregirii neamului, pe Cel care, ca prinț moștenitor, avea comanda armatei în anul 1913. Nu putem lăsa la Balcic, bronzul Reginei care a creat acolo ceace se știe că a creat, nu-l putem lăsa pe al lui Murgoci, care, ca om de știință dar și desăvârșit scriitor, a găsit numele acela de argint pentru un țarm de mare pe care până atunci oamenii nu-l folosiseră decât pentru magazii urâte de cereale și pentru pescuitul scrumbiilor”¹⁴².

După relocare, bustul Reginei Maria, depozitat la Constanța, nu a reușit să fie amplasat într-un spațiu public din motive legate de desfășurările militare din perioada 1941-1944. A fost depozitat în subsolul Primăriei (actualul sediu al Muzeului de Istorie Națională și Arheologie) din Piața Ovidiu, unde a rămas, până în 1968, când a fost transportat în depozitele Muzeului „Ion Jalea”, de pe faleza Cazinoului.

Soarta acestui monument a fost impregnată cu noroc nesperat după instalarea regimului comunist, neregăsit în alte situații. Un document din 18 iulie 1951 emis de Comitetul pentru Așezăminte Culturale de pe lângă Consiliul de Miniștri cerea clarificări către

¹⁴⁰ Delia Roxana Cornea, *Restituiri culturale*, pp. 88-89.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 90.

¹⁴² Ion Neicu, *Să ne aducem larii și penajii*, în „Dobrogea jună”, an XXXVI, nr. 84, 28 august 1940, p. 2.

Direcția generală a Artelor Plastice în legătură cu „patru statui de bronz, în greutate totală de 600 kg și anume: trei ale fostei familii regale și una a avocatului Ioan N. Roman”. Erau solicitate soluții „dacă se poate să se dea altă întrebuințare materialului din care sunt executate”¹⁴³. Salvatorul pare să fi fost un vechi militant comunist, Petre Constantinescu-Iași, devenit membru al Academiei Republicii Populare Române în 1948 și ministru cu diferite portofolii în guvernele succedate între 1945 și 1957. La 3 octombrie 1951, Constantinescu-Iași, care își susținuse un doctorat în istoria artelor, scria din partea Academiei R.P.R. că „este necesar mai înainte de a se proceda la retopirea lor, să fie făcute cercetări la fața locului, iar rezultatele obținute, cu aprecieri asupra valorii artistice ce prezintă acestea, să fie comunicate”¹⁴⁴. Rezultatele au întârziat să apară iar bustul a rămas mai departe depozitat.

În subsolurile Primăriei constănțene, apoi ale Muzeului „Ion Jalea”, s-a regăsit și opera din bronz, din 1937, a lui Ion Jalea, care o întruchipează pe Regina Elisabeta (Carmen Sylva)¹⁴⁵, și care a fost repusă pe faleza Cazinoului în 2013. Bustul lui Ioan N. Roman, amintit și el în documentul înaintat în 1951 lui Petre Constantinescu-Iași, a fost dezvelit în 1932 și este o operă a lui Ioan Dimitriu-Bârlad¹⁴⁶, Inițial, acest bust a fost amplasat pe locul fostului monument *Avântul Țării*, demolat de autoritățile de ocupație în octombrie 1916. Și acest bust fost salvat iar astăzi se regăsește în piațeta Bibliotecii Județene.

Cu apelativ de inventar „statuie de femeie”, micul monument al Reginei Maria, de la Balcic, a rămas neexpus spațiului public în toată perioada comunistă și peste trei decenii după aceea. La 27 noiembrie 2020 a fost dezvelit în fața intrării Muzeului de Artă din Constanța¹⁴⁷, devenind singurul monument de for public din perioada interbelică dedicat Reginei Maria care încă există Totodată, este singura operă de for public din Dobrogea de Sud care a fost relocalată, salvată, restaurată și reamplasată într-un spațiu urban.

¹⁴³ Delia Roxana Cornea, *Restituiri culturale*, p. 93.

¹⁴⁴ *Ibidem*.

¹⁴⁵ Constantin Cheramidoglu, *Statuile Constanței vechi*, în „Ex Ponto”, Constanța, an XI, nr. 3(40), 2013, p. 195.

¹⁴⁶ Stoica Lascu, *90 de ani de la dezvelirea bustului lui Ioan N. Roman*, „întrupat în bronzul care va rămâne în această piață a Constanței, în vederea generațiilor care vin după noi” (Jean Bart), în „Ziua de Constanța”, 24 decembrie 2022, <https://ziuaconstanta.ro/stiri/invitati/aniversari-la-tomis-in-2022-ii-90-de-ani-de-la-dezvelirea-bustului-lui-ioan-n-roman-intrupat-in-bronzul-care-va-ramane-pe-aceasta-piata-a-constantei-802429.html> (accesat 4.07.2023).

¹⁴⁷ Florin Anghel, *Bustul Reginei Maria, adus de la Balcic în 1940, a fost amplasat în fața Muzeului de Artă din Constanța*, în „Info Sud-Est”, Constanța, 30 noiembrie 2020, <https://www.info-sud-est.ro/bustul-reginei-maria-adus-de-la-balcic-in-1940-a-fost-amplasat-in-fata-muzeului-de-arta-din-constanta/> (accesat 31.07.2023).

6. Câteva concluzii: ineditul relocărilor și disparițiilor locurilor de memorie din Dobrogea de Sud

Spre deosebire de celelalte cedări teritoriale din vara anului 1940, care au privit Basarabia, Nordul Bucovinei, ținutul Herța și jumătate din Transilvania, retragerea din Dobrogea de Sud a avut particularități care au deosebit-o.

Serhy Yekelchyyuk explică faptul că schimbările teritoriale din 1939-1940, prin intrarea Ucrainei de Vest (de la Polonia) și a Nordului Bucovinei (de la România), în componența R.S.S. Ucrainene, ar fi ajutat la întărirea conceptului de „reunificare a poporului ucrainean” în discursul oficial sovietic¹⁴⁸. Istoricul ucrainean Viktor Drozdov susține și el că propaganda sovietică din vara anului 1940 a argumentat anexarea Basarabiei și Nordului Bucovinei prin ideea „eliberării acestor teritorii de către clasa muncitoare de sub dominația capitalistă” (editorialul din „Pravda”, din 29 iunie 1940), ele fiind regiuni ce fuseseră transformate în „colonii ale boierilor români” (editorial din „Sovețkaia Ukraina, din 29 iunie 1940)¹⁴⁹. Or, în cazul Dobrogei de Sud nu au existat teorii politice și ideologice ale luptei de clasă sau ale reunificării poporului bulgar ci doar referitoare la repararea unei situații din 1913, din care România ar fi profitat fără a deține argumente istorice sau demografice.

Locurile memoriei românești în Dobrogea de Sud erau fragile și inconsistente istoric, puțin legitimate de evoluția în timp a provinciei. Măsurile administrative rapide de revenire la memoria bulgară ale autorităților de la Sofia, în septembrie 1940, nu au fost contestate de către partea română. Presa informa la 20 iulie 1940 despre numirea unui nou primar la Bazargic, în persoana lui Vasile Covată, liderul Partidului Națiunii din județul Caliacra, care își anunța programul de reforme, propunând „o nouă eră de activitate edilitară curajoasă și neobosită, în gospodăria cu atâtea cerințe a Bazargicului”¹⁵⁰. Două săptămâni mai târziu, o corespondență din 2 august 1940 pentru cel mai important cotidian al României, „Universul”, relatează că noul edil a început „reparația radicală” a străzilor Principesa Maria, Viitorului și

¹⁴⁸ Serhy Yekelchyyuk, *Stalin's Empire of Memory: Russian-Ukrainian Relation in the Soviet Historical Imagination*, Toronto, Buffalo, London, University of Toronto Press, 2004, p. 24.

¹⁴⁹ Viktor Drozdov, *Soviet Politics of Memory in Southern Bessarabia and Northern Bukovyna: Representation of the Past and Mythmaking during World War II*, în „Plural. Istorie, Cultură. Societate”, Chișinău, vol. 10, nr. 2, 2022, pp. 89-90.

¹⁵⁰ Noul primar al Bazargicului, în „Dobrogea jună”, an XXXVI, nr. 73, 20 iulie 1940, p. 4.

I.G. Duca și că urmau „lucrări în alte cartiere ale orașului”¹⁵¹. Peste alte șase săptămâni, la 26 septembrie 1940, totul era complet modificat: Bazargicul aparținea Bulgariei, toate locurile românești ale memoriei fuseseră relocalate iar locuitorii români dispăruseră aproape cu totul, în urma unui rapid schimb de populație. „Bazargicul se va numi de acum înainte Dobrici- scria „Curentul”- și pentru a i se da o importanță deosebită se speră ca aici să fie instalată reședința uneia dintre guberniile vecinilor de la Sud”¹⁵². Nu au existat comunități românești istorice majoritare în Dobrogea de Sud (cu câteva excepții) care să impună memorie iar transferul toponimic de la Bazargic este simptomatic pentru întreaga provincie, modificările fiind rapide, necontestate și fără să afecteze evoluțiile locale.

Dacă în celelalte teritorii cedate în 1940 cea mai mare parte a populației românești a rămas pe loc, în cazul Dobrogei de Sud românii au plecat aproape în totalitate în doar câteva săptămâni, aspect care a modificat radical substanța demografică, socială și a memoriei istorice din provincie.

Radu Tudoran, care aștepta publicarea excepționalului roman despre Cetatea Albă „Un port de la răsărit” (1941), a fost singurul reporter român trimis în Dobrogea de Sud după retragere și a publicat la începutul anului 1941 o serie de reportaje din provincie. El a semnalat înlocuirea rapidă, radicală și decisivă a oricărei memorii românești cu cea bulgară, în fapt o revenire la situația de dinainte de 1913. Această schimbare bruscă s-a produs prin plecarea aproape a tuturor românilor din provincie dar și prin lipsa instrumentelor de memorie românească în acest spațiu. Revenirea la spațiul bulgar în Dobrogea de Sud nu era nici ea o tranziție prea simplă. Radu Tudoran observa, în Bazargic, că „printre refugiați, ca și printre localnici, mai nimeni nu cunoaște alfabetul bulgăresc, nici chiar cei care vorbesc limba. Zidurile și gardurile sunt totuși pline de ordonante și anunțuri tipărite în acest alfabet”¹⁵³. „A fost o grijă colectivă să nu scape nimic, - nota Radu Tudoran în Bazargic - să nu rămână nicio urmă, nicio amintire. Hotelurile, restaurantele, cafenelele care se numeau Alba Iulia, Regina, București... se numesc acum Bulgaria, Dobrogea, Berlin...”¹⁵⁴. În Transilvania de Nord Vest (între 1940 și 1944), Basarabia, Nordul Bucovinei și ținutul Herța (după 1940 și după

¹⁵¹ A început campania edilitară la bazargic. Spulberarea unor zvonuri tendențioase, în „Universul”, an 57, nr. 214, 6 august 1940, p. 8.

¹⁵² Administrația bulgară a schimbat numele orașului Bazargic, în „Curentul”, an XIII, nr. 4.537, 28 septembrie 1940, p. 6.

¹⁵³ Radu Tudoran, *Cadrilaterul fără români. Alfabetul latin-alfabetul chirilic*, în „Curentul”, an XIV, nr. 4.642, 15 ianuarie 1941, p. 5.

¹⁵⁴ Idem, *Cadrilaterul fără români. Însemnări dintr'o călătorie în teritoriul cedat. Cum au fost șterse semnele vechi și cum se pun alte semne*, în „Curentul”, an XIV, nr. 4.639, 12 ianuarie 1941, p. 7.

1944), chiar în condiții represive, au continuat să existe instituții românești (sau în „limba moldovenească”), inclusiv școli și publicații. În Dobrogea de Sud, după septembrie 1940, au fost dizolvate toate structurile de limbă română sau înființate de administrația românească, atât din lipsa elementului etnic dar și pentru o restabilire a instrumentelor decizionale și educaționale în limba bulgară.

O parte însemnată a comunităților românești din Dobrogea de Sud a fost întemeiată după Primul Război Mondial, prin invitarea în țară a românilor din state balcanice. Aceștia, chiar dacă vorbitori și congeneri cu românii băștinași (minoritari), nu aveau cum să fie legați emoțional și prin educație de evenimente istorice majore ale statului român, precum Războiul de Independență sau cel din 1916-1919. Jertfele, ocupația, lipsurile, eroii aparțineau în primul rând celor care cunoscuseră direct situațiile sau care primiseră de la părinți și bunici aceste testimoniale de familie. Românii balcanici, gospodari și buni cetățeni, aveau mai degrabă moștenirea civică a statelor de unde au plecat, ei fiind la prima generație de cetățeni ai Dobrogei de Sud. Prin urmare, locurile memoriei românești erau respectate, îngrijite dar nu erau și parte emoțională a unui tezaur de familie sau de comunitate.

Eliminarea aproape completă a comunităților românești din Dobrogea de Sud, prin schimburile de populație din 1940 și parțial din 1941, a anulat potențarea istorică sau emoțională a vreunui loc de memorie, a stabilimentelor tradiționale ridicate de aceștia după 1913 (cimitire, școli, biserici, clădiri publice, reședințe private) sau legate de toponimie. Iar astăzi, Dobrogea de Sud este golită pe de-a întregul de orice conținut al administrației românești din 1913-1940 sau de vreuna dintre puținele rămășițe ale acestei istorii.